

Iedere stem telt: een strijd om de kiezer

Masterscriptie over de electorale stijl van de RKSP tussen 1919 en 1927 en de invloed van de SDAP hierop

Bron: 'De a.s. Gemeenteraadsverkiezingen', *De Gelderlander* (21 mei 1927) 2.

Susan Gosselink

S4589076

15 maart 2020

Masterscriptie Politiek en Parlement

15102 woorden

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Status Quaestionis	4
Verkiezingscultuur in Nederland	4
Katholieke identiteit en historische achtergrond RKSP en SDAP in Nijmegen	6
Verantwoording en deelvragen	8
Bronnen en methode	9
Hoofdstuk 1: ontwikkeling verkiezingen in Nederland	11
Politieke partijen en electorale cultuur	13
Professionalisering van partijen	15
Hoofdstuk 2: Verkiezingscampagnes SDAP in katholiek Nijmegen	19
Opkomst SDAP in Nijmegen	19
Huisbezoek	20
Openbare vergaderingen en meetings	22
Schriftelijke propaganda	24
Wandel-, fiets- en autotochten	27
Deelconclusie	28
Hoofdstuk 3: Verkiezingscampagnes RKSP tussen 1919 en 1927	30
Verkiezingscampagne 1919	30
Verkiezingscampagne 1923	34
Verkiezingscampagne 1927	39
Conclusie	44
Bronnenlijst	47

Inleiding

‘Diegenen onzer, die weer uit gemakzucht zouden thuis blijven (...) zouden een verraad plegen jegens hun eigen partij. Waarom? Wel heel eenvoudig, omdat onze politieke tegenstanders, de socialisten, al hun troepen in het vuur zenden.’¹

Dit citaat is afkomstig uit de Nijmeegse krant *De Gelderlander* van 20 mei 1919, waarin het partijbestuur van de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) de lezers probeert te overtuigen om te gaan stemmen voor de Nijmeegse gemeenteraadsverkiezingen die twee dagen later plaats zouden vinden. Hoewel Nijmegen overwegend katholiek was, bestonden daar ook in de vroege twintigste eeuw verschillende andere volksdelen, waaronder de socialisten, liberalen, katholieken en protestanten. Elk van deze volksdelen had eigen scholen, wijkgebouwen, winkels en kranten. De katholieke Nijmegenaren lazen *De Gelderlander* en de protestante Nijmegenaren de *Provinciale Geldersche Nijmeegsche Courant (PGNC)*. Deze kranten waren in verkiezingsperioden belangrijk om het gelovige publiek te bereiken, zoals bovenstaand citaat laat zien. Zij informeerden hun lezers over de belangrijke politieke kwesties, zowel op lokaal, provinciaal als landelijk niveau.

In het citaat is duidelijk te zien hoe de schrijvers van de krant probeerden een breed, maar niet socialistisch, lezend publiek te bereiken. De katholieke bevolking in Nijmegen had de overhand, maar de leiders van de katholieke partij, de Rooms-Katholieke Staatspartij (RKSP) waren bang dat de sociaaldemocratische partij, de Sociaal-Democratische Arbeiderspartij (SDAP), meer zetels zou behalen als de katholieke achterban thuis zou blijven. De katholieken zouden met te veel niet-stemmers hun meerderheid in de gemeenteraad op het spel kunnen zetten. Uit het citaat blijkt verder dat er een verdeling tussen katholieken en socialisten in Nijmegen bestond, dat de katholieken de socialisten als politieke tegenstanders zagen en dat de katholieken zich met de socialisten gingen vergelijken. In deze scriptie zal worden gekeken naar hoe de verkiezingscampagnes van de katholieken in het begin van de twintigste eeuw veranderden en welke invloed de campagnes van de socialisten in Nijmegen daarop gehad hebben. Hierbij staat de vraag ‘Waarom ontwikkelde de RKSP een nieuwe manier van campagnevoeren in Nijmegen tussen 1919-1927?’ centraal. Deze keuze wordt verderop in de inleiding nader toegelicht.

¹ ‘Stemt Katholiek’, *De Gelderlander* (20 mei 1919) 1.

Status Quaestionis

Verkiezingscultuur in Nederland

Bij onderzoek naar verkiezingen en verkiezingscultuur in Nederland lag de nadruk tot voor kort op de periode na 1930. Volgens historicus Ron de Jong is verkiezingsonderzoek in Nederland ‘een ondergeschoven kindje’ te noemen, voornamelijk in de periode voor 1930. Hij beargumenteert dat de oorzaak voor deze lacune het dominante verzuilde denkkader in de historiografie is.² Verschillende Nederlandse historici en politicologen hebben onderzoek gedaan naar de Nederlandse politiek vanuit dit verzuilde denkkader. Volgens Nederlands historicus en politicoloog Arend Lijphart zijn de verkiezingen in de periode tussen 1918 en de jaren 1960 echte volkstellingen te noemen, vanwege de overwegend stabiele verkiezingsuitslagen in deze periode. Historicus Henk te Velde voegt daar aan toe dat Nederland in deze periode een defensief partijstelsel had, waarbij de bestaande Nederlandse partijen niet bezig waren met het trekken van nieuwe kiezers, maar vooral de nadruk legden op continuïteit en het houden van een vast kiezersaantal. Het beeld was dat de leden van de verschillende zuilen in grote gescheidenheid van elkaar leefden en stemden op de politieke partij die zich identificeerde met de eigen zuil.³

Recent, na de eeuwwisseling, is de nadruk van het onderzoek naar de periode tussen 1918 en de jaren 1960 veranderd. Er is meer kritiek gekomen op het concept ‘verzuiling’ als beschrijving voor de Nederlandse samenleving toentertijd. Belangrijke kritiek komt van de hand van de Nederlandse historicus Peter van Dam, die stelt dat de verzuiling de ‘invloedrijkste mythe van het land’ is. Doordat de nadruk, voornamelijk door niet-historici, te veel gelegd werd op het verzuilde karakter van de samenleving, werden er volgens Van Dam weinig vraagtekens gesteld bij het gebruik van het begrip verzuiling. Daarnaast is volgens Van Dam het begrip voornamelijk achteraf geformuleerd, en waren de levenssferen van katholieken, sociaaldemocraten en gereformeerden in de tijd zelf helemaal niet zo gescheiden als veelal

² Ron de Jong, ‘Verkiezingen in Nederland 1888-1917. Een strijd om de kiezer of rituele volkstellingen?’, *De Negentiende Eeuw* 29:2 (2005) 115-133, aldaar 115.

³ Arend Lijphart, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 1968); Henk te Velde, ‘De spiegel van de negentiende eeuw. Partij, representatie en geschiedenis’ in: Gerrit Voerman (red.) *Jaarboek 2000 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2001) 19-40, aldaar 29.

wordt gedacht.⁴ Emeritus hoogleraar Nederlandse geschiedenis Piet de Rooy voegt aan het debat toe dat er nooit overeenstemming zal worden bereikt over wat de term verzuiling precies is en dat het concept daarom beter kan worden vermeden.⁵

Tegenwoordig laten historici het verzuilde denkkader steeds meer los en richten zij zich meer op de dynamische ontwikkeling van de verkiezingen en de Nederlandse politiek, met specifieke aandacht voor electorale en politieke cultuur. Hierbij gaat het bijvoorbeeld over eigentijdse opvattingen over politiek leiderschap, de aard en het doel van politiek of over de relatie tussen de kiezer en de gekozene. Politieke cultuur gaat volgens historicus Henk te Velde om de vorm en stijl waarmee politiek wordt bedreven. Hieronder valt het gedrag van politici naar elkaar, maar ook richting de achterban en de (spel)regels, normen en waarden die daarbij van belang zijn. Het politieke spel speelt zich af binnen een bepaald sociaal-cultureel domein, waarin regels gelden die voortdurend ter discussie staan. Ook staat ter discussie hoe politici zich binnen dit domein behoren te gedragen. Bij electorale cultuur gaat het volgens historicus Ron de Jong meer om de relatie tussen de kiezer en de gekozene, het contact tussen de politiek en de kiezers. De Jong stelt dat dit contact op verschillende manieren tot stand kon komen. Dit kon bijvoorbeeld via aanplak- of strooibiljetten, debatavonden of huisbezoeken, maar ook contact via minder gangbare wegen als het kopen van stemmen of het verstrekken van drank. De electorale cultuur staat volgens De Jong in relatie tot de politieke oriëntatie van de kiezers, die tot uiting kwam in het stemgedrag.⁶

Politieke oriëntatie en electorale cultuur werden volgens De Jong deels vormgegeven door het kiesstelsel in Nederland. Het districtenstelsel, dat tot 1917 gold, zorgde voor de bevordering van een regionaal bepaalde politieke cultuur. Kansloze kiesdistricten konden hierbij genegeerd worden. Het respectievelijk ingevoerde stelsel van evenredige vertegenwoordiging fungeerde als een soort gelijkmaker, waarbij alle stemmen gingen tellen. Hierdoor deden politieke partijen alle mogelijke moeite om zoveel mogelijk kiezers te bereiken en stemmen te winnen. Voor 1917 stemde men op één persoon, hierna werd dat een lijst en kon er uit meerdere personen gekozen worden. Mede door de vergroting van het aantal kandidaten en de invoering van het algemeen mannenkiesrecht werd een schaalvergroting bereikt.⁷ Door

⁴ Peter van Dam, *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe* (Amsterdam 2011) 11.

⁵ Piet de Rooy, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2005).

⁶ Henk te Velde, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek, Historische Tijdschrift* 137 (1997); Ron de Jong, *Electoral cultuur en politieke oriëntatie: verkiezingen in Gelderland 1888-1940* (Hilversum 2005).

⁷ De Jong, *Electoral cultuur*, 225-230.

de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging werd de electorale cultuur dus steeds veelzijdiger en uitgebreider.

In zijn werk hecht De Jong waarde aan het lokale aspect van verkiezingen. Waar de nadruk in eerder onderzoek voornamelijk op landelijke verkiezingen lag, is deze recentelijk verschoven naar de electorale cultuur binnen lokale verkiezingen in Nederland.⁸ Historicus Harm Kaal leverde hieraan een bijdrage, door in zijn werk te laten zien dat kieskringen in het nieuwe kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging in Nederland een belangrijke invloed hadden op de verkiezingen tijdens het interbellum. De achttien verschillende kieskringen hadden naast een administratieve functie ook als doel om de regionale en lokale band tussen de kandidaten en kiezers te versterken. In de achttien kieskringen konden verschillende kandidatenlijsten per partij ingeleverd worden. Vaak werd er een prominent lid aan top van de lijst gezet, die verbonden was met de regionale kieskring. De regionale verkiezingen waren dus zeer belangrijk te noemen en ook na de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1917 bleven de verkiezingen een lokale component houden.⁹ In deze scriptie wordt er dan ook gekeken naar de uitwisseling van ideeën tussen de RKSP en de SDAP in Nijmegen, met aandacht voor het lokale aspect.

Katholieke identiteit en historische achtergrond RKSP en SDAP in Nijmegen

In het Nijmegen van de twintigste eeuw was er sprake van een overwegend katholieke bevolking. De RKSP was in Nijmegen de grootste partij tussen 1919 en 1927. Tot halverwege de negentiende eeuw hadden de katholieken in Nederland echter vrijwel geen stem in het politieke leven gehad. Voor de katholieke bevolkingsgroep was religieuze vrijheid tot die tijd het belangrijkste streven, zo stelt historicus Peter Raedts. Halverwege de negentiende eeuw veranderde de situatie van de katholieken, onder andere door het katholieke emancipatiestreven. Historicus Ton Duffhues beargumenteert dat een kleine katholieke elite het initiatief nam voor verschillende openbare instituties, zoals kiesverenigingen, scholen en openbare clubs, waarmee

⁸ Zie hiervoor bijvoorbeeld: Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003); Ron de Jong, 'Verkiezingen in Nederland 1888-1917. Een strijd om de kiezer of rituele volkstellingen?', *De Negentiende Eeuw* 29:2 (2005); Ron de Jong, Henk van der Kolk & Gerrit Voerman, *Verkiezingen op de kaart 1848-2010. Tweede Kamerverkiezingen vanuit geografisch perspectief* (Utrecht 2011); Ruud Koole, *Politieke partijen in Nederland. Ontstaan en ontwikkeling van partijen en partijstelsel* (Utrecht 1995).

⁹ Harm Kaal, 'Politics of place: political representation and the culture of electioneering in the Netherlands, c.1848-1980s', *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 23:3 (2016) 486-507.

katholieken zich meer konden manifesteren in de publieke sfeer. Door de opkomst van de katholieke pers ging een steeds grotere groep katholieken zichzelf zien als een collectief met een eigen katholieke identiteit, zo stelt historicus L.J. Rogier.¹⁰ Historicus Peter Maas voegt toe dat met name in de tweede helft van de negentiende eeuw, na de aanpassing van de grondwet in 1848, de katholieken een steeds belangrijkere rol gingen innemen in de Nederlandse politiek. Het duurde echter tot het einde van de negentiende eeuw totdat de katholieken zich verenigden in een politieke organisatie. Pas in 1897 kwam er een verbond van rooms-katholieke kiesverenigingen. In 1904 richtten de katholieken een landelijke partijorganisatie op, de Algemene Bond van RK-kiesverenigingen, waaruit in 1926 formeel de RKSP voortkwam. Informeel werd de Algemene Bond echter al sinds 1918 de RKSP genoemd en werden er ook onder deze naam verkiezingscampagnes gevoerd, zowel landelijk als lokaal.¹¹ Het blijkt dat de katholieken zich eind negentiende eeuw steeds meer gingen profileren in de publieke sfeer, waarvan de RKSP een gevolg te noemen is. Ook in Nijmegen gingen de katholieken zich steeds meer neerzetten als een groep om op politiek vlak rekening mee te houden.

Reeds vanaf 1910 hadden de katholieken de grootste meerderheid in de Nijmeegse gemeenteraad met de Kiesvereniging Recht voor Allen, met 18 van de 27 zetels. De katholieken kregen een leidende rol in de gemeentepolitiek en bepaalden steeds meer hoe het te voeren beleid er uit zou zien, stelt historicus Jan Brabers. De socialisten kwamen in Nijmegen als stroming pas laat op. Vanaf 1910 ontstond er een strijd tussen rooms en rood en de confrontatie tussen deze twee groepen ging ook de gemeentepolitiek van Nijmegen steeds meer overheersen. In 1917 kreeg de SDAP in Nijmegen voor het eerst een zetel in de gemeenteraad. Daarna groeide de SDAP in Nijmegen. Zo gingen ze in 1919 van 1 zetel naar 8 zetels en werd het een partij om rekening mee te houden voor de katholieken in Nijmegen. Net als in de rest van Nederland werd het behouden van de eigen achterban en het aantrekken van een nieuw electoraat bij deze twee partijen in Nijmegen steeds belangrijker, zo beargumenteert Brabers.¹²

¹⁰ Peter Raedts, 'Geen essentieel bestanddeel der Nederlandsche nationaliteit. Van katholieken in Nederland tot Nederlandse katholieken', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 120:4 (2007), 534-547; Ton Duffhues, *Generaties en patronen. De katholieke beweging te Arnhem in de 19de en 20ste eeuw* (Baarn 1991.); L.J. Rogier, *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederlands sinds 1853* (Den Haag 1953).

¹¹ Peter Maas, *Sociaal-Democratische gemeentepolitiek in katholiek Nijmegen 1894-1927* (Nijmegen 1974).

¹² J. Brabers (red.), *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2005).

Verantwoording en deelvragen

Centraal in deze studie staat de campagnestijl van de RKSP en de verhouding tot de SDAP in de periode 1919-1927. De keuze voor de RKSP in de gemeente Nijmegen is gebaseerd op een aantal redenen. In de eerste plaats bestaat er al een historiografie over de katholieken en hun politieke opkomst. Ondanks deze hoeveelheid studies is er echter nog weinig geschreven over de situatie van de katholieke politiek in Nijmegen in vergelijking met de hoeveelheid literatuur over de landelijke Nederlandse katholieke politiek. Bovendien is een lacune in de literatuur en is er weinig geschreven over de verkiezingscampagnes van de RKSP en de manier waarop zij de kiezers probeerden te beïnvloeden en aan zich poogden te binden. Ook ontbreekt veelal het regionale perspectief en is er voornamelijk aandacht voor de verkiezingsuitslagen geweest en minder voor de verkiezingscampagnes en de electorale cultuur van de partij. Verder lag de nadruk in het eerdere onderzoek vooral op het leven van belangrijke personen binnen de RKSP vanuit een landelijk perspectief. Een belangrijke leemte in het onderzoek naar de RKSP is dat er geen aandacht is geweest voor de partijcultuur en de informele, subjectieve en psychologische aspecten hiervan, zoals de wijze waarop de politiek wordt beoefend, hoe de verkiezingscampagnes worden vormgegeven, de sfeer binnen de partij en de verschillende vormen van het partijleven. Het is belangrijk om behalve onderzoek naar de betekenis van kiezers voor de partij, ook te onderzoeken wat de partij precies betekent voor de achterban.¹³ Dit onderzoek probeert hier een bijdrage aan te leveren door onderzoek te doen naar de electorale cultuur en verkiezingsstijl van de RKSP vanuit een regionaal perspectief en de nadruk te leggen op de partijleden van de RKSP en hun functie binnen de verkiezingscampagnes.

Zoals uit de hoofdvraag af valt te leiden, richt dit onderzoek zich op de periode tussen 1919 en 1927. In deze periode vonden er drie gemeenteraadsverkiezingen plaats in Nijmegen, te weten in 1919, 1923 en 1927. Deze tijdsafbakening berust op enkele praktische en historische argumenten. Ten eerste waren de verkiezingen van 1919 in Nijmegen de eerste gemeenteraadsverkiezingen onder het nieuwe stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Ten tweede, zo blijkt uit de historiografie, heeft de nadruk van eerder onderzoek minder op verkiezingscampagnes binnen het interbellum gelegen en is de kennis over deze periode

¹³ Gerrit Voerman, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen' *BMGN - Low Countries Historical Review* 120:2 (2005) 226-269. Zie voor biografieën bijvoorbeeld: Dr. J.P. Gribling, *Willem Hubert Nolens (1860-1931): Uit het leven van een Priester-Staatsman* (Assen 1978); P.J.M. Aalberse, *Dr. Nolens* (Utrecht 1927); M.J.L.A. Stassen, *Charles Ruys de Beerenbrouck: edelman-staatsman, 1873-1936 : een leven lang een vaste waarde* (Maastricht 2005).

ontstaan vanuit een verzuild denkkader. Bovendien wordt de RKSP in de onderzochte periode als dominante partij in Nijmegen uitgedaagd door de SDAP, wat zorgt voor een wisselwerking tussen beide partijen. Deze wisselwerking zal centraal staan in het onderzoek.

Om de onderzoeksvraag die in deze studie centraal staat te kunnen beantwoorden, wordt er eerst gekeken naar de ontwikkeling van de verkiezingen en de electorale cultuur in Nederland. In het eerste hoofdstuk zal deze ontwikkeling centraal staan en wordt er aandacht besteed aan de invoering van evenredige vertegenwoordiging, de verschillende uitbreidingen van het kiesrecht en de verandering van het concept ‘partij’ in Nederland tot 1927. In het tweede hoofdstuk ligt de nadruk op de invloed van de opkomst van de SDAP en hun electorale stijl op de verkiezingscampagnes voor de gemeenteraadsverkiezingen van de RKSP in Nijmegen. Er zal gekeken worden naar de relatie tussen beide partijen, eventuele uitwisseling en overname van ideeën en electorale stijl. Het derde hoofdstuk omvat de analyse van drie verkiezingscampagnes van de RKSP in Nijmegen in 1919, 1923 en 1927. De nadruk zal liggen op hoe de kandidaten van de RKSP de campagnes vormgaven, het inzetten van en communicatie met achterban en welke groepen belangrijk waren in deze campagnes. Daarnaast wordt er gekeken of de opkomst van de SDAP van invloed is geweest op de gevoerde verkiezingsstijl en de politieke stijl en werkwijze van de RKSP.

Bronnen en methode

Voor beantwoording van de hoofd- en deelvragen wordt gebruikgemaakt van verschillende soorten bronnen. De eerste deelvraag zal met name beantwoord worden aan de hand van secundaire literatuur. Hierbij wordt gekeken naar de ontwikkeling van de verkiezingen en de electorale cultuur in Nederland in het algemeen, met speciale aandacht voor gemeentelijke verkiezingen.

De tweede en derde deelvraag worden beantwoord aan de hand van archiefmateriaal van de SDAP en door krantenonderzoek. Zoals in de inleiding benoemd werd, waren in het Nijmegen van de twintigste eeuw met name de *PGNC* en *De Gelderlander* belangrijk. De katholieke bevolking van Nijmegen las vooral *De Gelderlander*, waardoor verwacht wordt dat deze krant subjectiever in de berichtgeving over de RKSP en de SDAP zal zijn dan de *PGNC*. Beide kranten worden vergeleken voor de beantwoording van de tweede en derde deelvraag en zijn online toegankelijk via de digitale studiezaal van het Regionaal Archief Nijmegen. Bij het analyseren van de kranten wordt er rekening gehouden met het onderzoek van de Nederlandse hoogleraar Journalistieke Cultuur en Media Marcel Broersma over krantenonderzoek. Broersma stelt dat het bij onderzoek van kranten van belang is om in het achterhoofd te houden

welke beperkingen en methodologische knelpunten krantenonderzoek met zich meebrengt. Ten eerste is het van belang om zoektermen slim en bewust te gebruiken, omdat de resultaten die één zoekterm met zich meebrengt, zelden een compleet en representatief beeld geeft van de werkelijkheid. Volgens Broersma is het tevens zo dat hoe ouder een krant is, hoe meer kans er bestaat dat er fouten in het digitale tekstbestand zitten. Het vormen van een compleet beeld is mogelijk door verschillende zoektermen te gebruiken. In dit onderzoek zullen daarom bijvoorbeeld RK. Staatspartij, RKSP, Roomsch-Katholieke Staatspartij, gemeenteraadsverkiezingen, SDAP, Sociaal-Democratische Arbeiderspartij en Kiesverenigingen als zoektermen gebruikt worden. Daarnaast is het belangrijk om gebruik te maken van verschillende soorten spellingen van woorden, zinvolle zoekvragen te stellen en rekening te houden met de achtergrond van de krant en de journalisten die de artikelen geschreven hebben. Bovendien is het van belang ook naar de gehele krant te kijken en rekening te houden met op welke pagina berichten werden geplaatst, in verband met hoe belangrijk berichten door de redactie van de kranten werden geacht.¹⁴ Tijdens het onderzoek zal de subjectiviteit van de krant in het achterhoofd worden gehouden en gebruikt worden bij de vergelijking van de manier van berichtgeving. Bij bestudering van alle bronnen ligt de nadruk voornamelijk op het analyseren van taalgebruik en de samenwerking en wisselwerking tussen de leden en leiders van de RKSP en de SDAP in Nijmegen en of deze zich gedurende de te onderzoeken periode ontwikkelt.

¹⁴ Marcel Broersma, 'Nooit meer bladeren?: Digitale krantenarchieven als bron', *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14:2 (2012) 29-55, alhier 29-35, 51-52.

Hoofdstuk 1: ontwikkeling verkiezingen in Nederland

In dit hoofdstuk zal de nadruk liggen op de ontwikkeling van evenredige vertegenwoordiging, de uitbreiding van het kiesrecht, de ontwikkeling van het concept ‘politieke partij’ en de verkiezingscampagnes in Nederland tot 1927.

Tot 1917 was er in Nederland bij politieke verkiezingen sprake van een meerderheidsstelsel met districten. Een politieke partij moest in een district een meerderheid behalen om zetels te kunnen veroveren. De beoogde kandidaat werd verkozen als hij meer dan de helft van de in het district uitgebrachte stemmen had behaald. Om deze meerderheid te kunnen behalen, was er vaak een tweede stemronde nodig.¹⁵

Aan het einde van de negentiende eeuw kwam er echter steeds meer kritiek vanuit de bevolking op dit meerderheidsstelsel. De verschillende kiesdistricten in Nederland kenden grote verschillen in het aantal stemgemachtigden, waardoor de verhouding tussen de kiesdistricten onevenredig werd geacht. In dit stelsel was het namelijk mogelijk dat een politicus in het ene district niet verkozen werd, maar wel meer stemmen behaalde dan een politicus in een ander district, die vervolgens wel werd verkozen. Bovendien haalden dezelfde partijen vaak verkiezing op verkiezing een grote meerderheid in hetzelfde kiesdistrict. Volgens critici zorgde deze voorspelbaarheid voor politieke desinteresse onder het Nederlandse volk. Deze critici stelden dat het politieke kiesstelsel in Nederland moest veranderen in een evenredig kiesstelsel, om betrokkenheid en interesse in politiek onder het Nederlandse volk te vergroten.¹⁶

Het evenredige kiesstelsel had echter voor veel politici niet de voorkeur. De liberalen waren bijvoorbeeld bang dat door een uitbreiding van het kiesrecht ‘de domme meerderheid’ in de politiek de overhand zou krijgen, waardoor de liberalen een minder grote kans hadden op handhaving van het aantal zetels in de landelijke politiek.¹⁷ De leider van de Anti-Revolutionaire Partij (ARP), Abraham Kuyper, die in de jaren negentig van de negentiende eeuw nog enthousiast was over een mogelijke invoering van een evenredig kiesstelsel, had zijn mening moeten bijstellen. In de jaren daarna was de ARP namelijk steeds meer gaan samenwerken met de katholieken, waardoor zij profiteerden van het meerderheidsstelsel. Ook

¹⁵ Jasper Loots, ‘Een sprong in het duister’ in: *Een sprong in het duister. De overgang van het absolute meerderheidsstelsel naar het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1918* (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Nijmegen/Den Haag 2005) 24; Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark* (Amsterdam 2003) 26, 35.

¹⁶ Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 26.

¹⁷ *Ibidem*, 27.

Herman Schaepman, de leider van de rooms-katholieken was ambivalent over invoering van een evenredig kiesstelsel. Hij beargumenteerde dat een mogelijke invoering zou zorgen voor een duidelijke organisatie van de politieke partijen, wat ervoor zou zorgen dat er evenwichtige kandidatenlijsten zouden komen en de stemmende achterban steeds gedisciplineerder zou raken.¹⁸ Toch was Schaepman niet geheel positief, omdat hij stelde dat door de invoering van een dergelijk stelsel de minder duidelijk georganiseerde katholieke partij niet zou overleven. Ook onder de socialisten was men niet helemaal positief over de invoering van een evenredig kiesstelsel, omdat bij een uitbreiding van het kiesrecht zij een grotere potentiële achterban zouden vergaren en voordelen zouden hebben bij het blijven bestaan van het meerderheidsstelsel.¹⁹

In 1917 werd het evenredige kiesstelsel toch ingevoerd, mede dankzij premier P.W.A. Cort van der Linden. Van der Linden had in 1913, na zijn formatie, een commissie ingevoerd die belast werd met het ontwerpen van een evenredig kiesstelsel. Een belangrijke rol in de invoering van het evenredige kiesstelsel speelde de schoolstrijd. De confessionele partijen wilden een financiële gelijkberechtiging van openbaar en bijzonder onderwijs verankerd zien in de grondwet. Voor de realisatie hiervan accepteerden zij een uitbreiding van het kiesrecht. Van der Linden vond dat hij voor veiligheidskleppen moest zorgen in de nieuwe massademocratie. Hij beargumenteerde dat algemeen kiesrecht ervoor zorgde dat een evenredig kiesstelsel noodzakelijk was. Daarnaast zou deze verandering ervoor moeten zorgen dat in plaats van personen en kandidaten, de achterliggende ideologieën van partijen belangrijker zouden worden. Bovendien zouden zo kleinere partijen makkelijker zetels kunnen verkrijgen. De Gemeenteraadsverkiezingen van 1919 waren de eerste gemeentelijke verkiezingen volgens het principe van een evenredig kiesstelsel. Het kiesstelsel hield in dat het totaal aantal geldige uitgebrachte stemmen eerst werd gedeeld door het aantal te verdelen zetels. Dit vormde de kiesdeler. Het aantal behaalde zetels per lijst werd vervolgens bepaald door vast te stellen hoeveel maal de kiesdeler begrepen is in het aantal op de lijst uitgebrachte stemmen. Hierna ontstond er een aantal restzetels, die werden verdeeld via het stelsel van de grootste gemiddelden. Dit pakte vaak voordelig uit voor de grotere politieke partijen.²⁰

¹⁸ Jasper Loots, *Voor het volk, van het volk: Van districtenstelsel naar evenredige vertegenwoordiging* (Amsterdam 2004), 85; Koen Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 32.

¹⁹ Loots, *'Een sprong in het duister'*, 32, 34.

²⁰ Vossen, *Vrij vissen in het Vondelpark*, 35.

Politieke partijen en electorale cultuur

Niet alleen het kiesstelsel in Nederland veranderde eind negentiende, begin twintigste eeuw. Ook de begrippen ‘politieke partij’ en ‘electorale cultuur’ waren aan verandering onderhevig. Vanaf de jaren 1870 vond er een verandering plaats op het gebied van politieke cultuur in Europa. Het begrip politieke partij kent zijn oorsprong al in de Middeleeuwen toen het werd gebruikt om strijdende partijen in conflicten, rechtszaken of ruzies aan te duiden. In de vroegmoderne tijd werd het al meer in politiek-maatschappelijke context gebruikt.²¹ Historicus Daniël Roorda beschreef het begrip partij bijvoorbeeld in 1961 als een ‘politieke groepering’ die zo groot mogelijke groepen van de bevolking door een min of meer ideële binding bij de politiek van een geheel land probeert te betrekken.²² Dat dit soort politieke groeperingen ‘partij’ genoemd werden, viel te betwisten. Historicus Simon Groenveld stelde bijvoorbeeld dat deze groeperingen niet de zeventiende-eeuwse politieke werkelijkheid representeerden en beter fracties genoemd konden worden dan partijen. Er is een consensus bereikt over het idee dat er in de zeventiende eeuw samenwerkende groepen bestonden met een gedeelde politieke voorkeur. Deze groepen zijn echter nog geen moderne partijen te noemen, omdat er geen sprake was van institutionele bindingen, vaste organisaties en uitgewerkte programma’s.²³

Vanaf de eerste helft van de negentiende eeuw werd er binnen verschillende Europese landen een representatief systeem ontwikkeld waarbij participatie van sociale elites binnen grondwettelijke grenzen belangrijk was. Er was een beperkte invloed van een publieke opinie. Dit hield in dat er een nationale beraadslaging was door een financieel onafhankelijke groep van hogere klasse mannen, die kiesrecht hadden en die vragen gingen stellen. Zo kon deze beperkte publieke opinie van buitenaf druk leggen op het parlementaire systeem. Vrijheid van publieke opinie liet een potentieel gat tussen publieke opinie en parlement zien en riep vragen op als: representeren onze representanten het volk nou echt? Hoe kunnen mensen die officieel niet deel mogen nemen aan politiek toch hun stem laten horen? Hoe kunnen mensen tussen verkiezingen door toch hun stem laten horen? Door dit soort vragen op te werpen, ging de nadruk steeds meer liggen op het laten horen van meningen door middel van pers, publieke bijeenkomsten, petitieën en politieke organisaties. Interessant aan politieke organisaties was dat zij idealen van representatie konden implementeren die altijd al in het hart van populaire protesten hadden gezeten, maar tot die tijd moeilijk te realiseren waren geweest. Politieke

²¹ Adriaan van Veldhuizen, *De Partij: over het politieke leven in de vroege SDAP* (Leiden 2015) 17-19.

²² Van Veldhuizen, *De Partij* 17-19.

²³ *Ibidem*, 17-19.

organisaties werden opgericht om populaire vergaderingen te versterken en te ondersteunen. Ze werden gebruikt als een instrument voor cohesie en kracht voor bewegingen die tot dan toe tijdelijk en lokaal van karakter waren geweest. De reacties op het ontstaan van politieke organisaties waren niet alleen maar positief. Deze organisaties zouden ervoor zorgen dat een bepaalde onwetende groep politiek actief werd, die daarvoor helemaal niet geschikt werd geacht. Politieke organisatie zorgde voor het formuleren van een publieke opinie en voor het uitdragen van deze opinie.²⁴ Politieke organisaties betwistten de mening van mensen over politiek en breidden het politieke domein in de loop van de negentiende eeuw uit.

Ook in Nederland was politiek tot aan 1870 iets van en voor een kleine selecte elite. Er was sprake van een beperkt kiesrecht. Politiek was georganiseerd rond lokale politieke verenigingen en informele netwerken en was nog niet heel professioneel te noemen. De persoonlijke capaciteiten van individuele kandidaten stonden centraal in de verkiezingscampagnes, zowel op landelijk als op lokaal niveau. Dicht bij de kiezers staan was erg belangrijk. Parlementariërs opereerden relatief onafhankelijk en het Nederlandse parlement was vooral belangrijk als rationeel discussieforum. Ook de Nederlandse kiezer werd geacht om onafhankelijk te opereren. Daarnaast had de term ‘partij’ voornamelijk een negatieve connotatie. Het ging vaak over strijdende partijen, in plaats van de positieve aspecten van de term te benoemen. Er was nog geen sprake van een geregeld partijverband. De nadruk lag voornamelijk op rust en orde, een groot aantal politieke partijen zou deze rust alleen maar kunnen verstoren.²⁵

Dit veranderde echter halverwege de negentiende eeuw, toen er een revolutie plaatsvond op het gebied van communicatie. De opkomst van spoorwegen, postsystemen en goedkopere printtechnieken maakten het mogelijk om organisatie en communicatie op een lokaal niveau makkelijker te maken en in de loop der tijd werd het ook acceptabeler. Daarnaast werd de politiek steeds professioneler. Een belangrijke bijdrage daaraan werd geleverd door het antirevolutionaire Kamerlid Guillaume Groen van Prinsterer, die als eerste met een betoog voor partijvorming kwam. Hij verdedigde het begrip ‘politieke partij’ al vanaf de jaren 1840. Naar zijn idee kende elke maatschappij politieke partijen: natuurlijke maar ongeorganiseerde coalities in een samenleving, ook wel volksdelen genoemd. Hij meende dat het verstandig was om deze partijen een stem te geven in het parlement. Er ontstond veel weerstand tegen de ideeën

²⁴ Henk te Velde en Maartje Janse (red.), *Organizing Democracy: Reflections on the Rise of Political Organizations in the Nineteenth Century* (Aarhus 2017).

²⁵ Van Veldhuizen, *De Partij* 18-21.

van Groen van Prinsterer, bijvoorbeeld van de liberaal Johan Rudolph Thorbecke, maar zijn idee van partijen werd wel vaker bediscussieerd. Gestaag werden steeds meer groepen in de samenleving als partijen aangeduid.²⁶

Ondanks dat Groen van Prinsterer zijn idee over partijen bleef doorvertellen en prediken, sloeg het enthousiasme voor partijen tot aan de jaren 1870 echter nog niet totaal aan. Het was uiteindelijk de jonge predikant Abraham Kuyper die veel zag in de ideeën van Groen van Prinsterer. Hij ontwikkelde deze ideeën verder en richtte verschillende organisaties op, zoals een kerkgenootschap, een universiteit, een politieke organisatie en een krant, die hij het stempel Anti Revolutionair gaf. Hij creëerde een steeds duidelijkere afbakening van het begrip Anti Revolutionaire Partij en vanaf 1879 werd dit ook de naam van zijn politieke organisatie. Kuyper ontwikkelde een centrale leiding en een zwart-wit partijprogramma, waardoor hij een duidelijke politiek-organisatorische duiding aan zijn partij gaf. De verschillende omschrijvingen van het begrip partij werden nog een tijdlang naast elkaar gebruikt. Desondanks ontstonden er aan het einde van de negentiende eeuw steeds meer politieke partijen naar het voorbeeld van Kuyper in Nederland.²⁷

Doordat de verschillende betekenissen van het begrip partij naast elkaar bleven bestaan, werd het een geproblematiseerd concept. De eerste leden van de politieke partijen hadden de betekenis van Kuypers partijbegrip niet voor ogen. Deze vorm van partijlidmaatschap, zoals te zien was bij de SDAP, kwam vooral voort uit de keuze om een aansluiting te vinden of te behouden bij bestaande gemeenschappen die op waren gegaan in de partij. De partij werd hiermee een antwoord op een vraag naar politieke betrokkenheid, maar ook naar gezelligheid en gemeenschapszin. De meeste mensen identificeerden zich met familiebanden, vriendschappen en bestaande verenigingsstructuren, die het lokale partijleven vormgaven. Op landelijk niveau beschouwden zij zich niet direct als lid van de partij, maar als deel van een partij in de eerste betekenis, onderdeel van een maatschappelijke groep in de samenleving.²⁸

Professionalisering van partijen

Partijen werden eind negentiende en begin twintigste eeuw steeds meer een intrinsiek element van het parlementaire representatieve stelsel. Politieke partijen werden voor de staat betrouwbare partners om de maatschappij te hervormen en later eveneens voor de opbouw van

²⁶ Ibidem, 18-21.

²⁷ Ibidem, 18-22.

²⁸ Ibidem, 18-22.

de welvaartsstaat. Het gat tussen het politieke systeem en het electoraat werd steeds kleiner. Grotere groepen kiezers werden opgenomen in het politieke leven en het kiesrecht werd uitgebreid. Er ontstonden nationale organisaties, die optraden als connectie tussen de kiezers en parlementariërs en die kiesverenigingen aan elkaar koppelden. Door de professionalisering van partijen, vormden partijprogramma's en ideologieën zaken die parlementariërs aan elkaar gingen binden. Het parlement veranderde van een discussieforum steeds meer in een podium waar parlementariërs zich gingen richten op het publiek van buitenaf. Het parlement was niet meer een podium waar parlementariërs elkaar moesten overtuigen, maar waar de nadruk kwam te liggen op het vertegenwoordigen van de achterban. Ook de parlementaire debatten en verkiezingscampagnes veranderden. Er was steeds meer sprake van emotie en spektakel in debatten en campagnes, zowel op landelijk als op lokaal niveau. Bovendien vertegenwoordigden partijen steeds vaker deelbelangen, zoals klasse of religie. De RKSP is daarvan een goed voorbeeld te noemen.²⁹

Belangrijk hierbij was dat formele politieke processen als organisatiestructuren, succesvolle propaganda en het ontstaan van politieke tegenstellingen, sterk werden beïnvloed door sociale en culturele factoren. Voor onderzoek naar het functioneren van vroege partijen is het van belang om niet alleen vanuit een top-downperspectief naar deze partijen te kijken, maar ook van onderaf deze partijen te bestuderen. Het verenigingsleven binnen een partij was namelijk erg belangrijk voor het slagen van verkiezingscampagnes van de politieke partij. De verzameling van grotendeels onzichtbare leden was vaak van groot belang voor het uitzetten van de te voeren koers van de partijen. De informele en niet-ideologische of organisatorisch gestuurde verbanden maakten de partijen wat ze waren. Hierdoor is het van belang om het 'mensenmateriaal' van de partijen te bestuderen, dat geldt niet alleen voor de SDAP, maar ook voor andere partijen, zoals de RKSP en naar de invloed die verschillende partijen op elkaar hadden.³⁰

Het hebben van een brede achterban werd hiermee steeds belangrijker voor een politieke partij. Om een politieke keuze te kunnen maken, werd het voor kiezers van belang te weten hoe een kandidaat van een politieke partij over bepaalde kwesties dacht. Hiervoor werden openbare vergaderingen gehouden, waarbij kandidaten verkiezingsredes hielden. Daarnaast konden kiezers vragen stellen aan de kandidaten. Er ontstond hierdoor al snel een levendige

²⁹ Janse en Te Velde, *Organizing Democracy*; Van Veldhuizen, *De Partij* 20-26.

³⁰ Ibidem, 16-22; Henk te Velde, 'Politieke cultuur, verenigingen en sociabiliteit' *De Negentiende Eeuw* 28:3 (2004) 193-205, alhier 199-201.

debatcultuur. Katholieke openbare vergaderingen waren echter, in vergelijking met die van andere stromingen, schaars. Dit had vooral te maken met de verwachtingen vanuit de katholieke partijen zelf. Niet-katholieke kiezers zouden volgens de katholieken toch nooit een stem uitbrengen op een katholieke kandidaat, tenzij er een verbond was gesloten. Een openbare vergadering achtten zij niet nodig om de eigen achterban te mobiliseren. Een huisbezoek en ondersteuning van de clerus achtten zij voldoende. De publieke verkiezingscampagne trok de meeste aandacht in de lokale kranten. Het meeste effect werd echter verwacht door middel van huisbezoeken. De openbare vergaderingen werden meestal bezocht door kiezers die al wisten wat ze zouden stemmen. Vooral sociaaldemocraten gingen hierdoor veel gebruik maken van huisbezoeken, de katholieken volgden later.³¹

Doordat het electoraat steeds groter werd, werd het voor partijen lastiger om kiezers aan zich te binden. Hierdoor gingen zij naar andere manieren zoeken om nieuwe kiezers aan te trekken. Deze nieuwe methodes moesten een maximaal bereik combineren met een zo gering mogelijke inzet van mankracht. Fietstochten, straatspeeches, lichtreclame, optochten met muziek en het inzetten van vliegtuigen met stroobiljetten voldeden aan deze voorwaarden. Door de opkomst van radio, luidsprekers en het vliegtuig konden begin twintigste eeuw ook een grotere groep kiezers bereikt worden.³²

Er waren echter grote verschillen te zien in de verschillende verkiezingscampagnes van politieke partijen. De SDAP maakte van bijna alle mogelijkheden van campagnevoering gebruik. Zij organiseerden bijvoorbeeld fietstochten, muziekoptochten, huisbezoeken, straatspeeches en openbare vergaderingen. Zo lang er een effect verwacht werd, werd een manier van campagnevoeren opgenomen in hun verkiezingscampagne. Er waren veel actieve mensen binnen de partij, waardoor deze hoeveelheid manifestaties en bijbehorende inzet niet voor problemen zorgde. Doordat de nadruk vooral gelegd werd op het organiseren van activiteiten, zorgde dit in sommige gevallen voor een gebrek aan huisbezoekers. Toch probeerde de SDAP een publieke en een private campagne te combineren, door zo veel mogelijk partijleden te activeren om ook op huisbezoek te gaan.³³

Net als de sociaaldemocraten combineerden de katholieken een publieke en een private verkiezingscampagne. Zij organiseerden in steden zoals Nijmegen grote bijeenkomsten,

³¹ Ron de Jong, *Electoral culture and political orientation. Verkiezingen in Gelderland, 1888-1940* (Hilversum 2005) 31-35.

³² De Jong, *Electoral culture* 38-40.

³³ *Ibidem*, 39-40.

bijvoorbeeld in 1927 op de Kraaijenhoflaan, waar duizenden mensen op af kwamen. Buiten de grote steden lag de nadruk echter voornamelijk op het private gedeelte, met aandacht voor huisbezoeken. De katholieke campagne was er vooral op gericht om ervoor te zorgen dat alle katholieken hun stem uit zouden brengen en de nadruk lag, anders dan bij de sociaaldemocraten, minder op het aantrekken van een nieuwe achterban.³⁴

³⁴ Ibidem, 39-40.

Hoofdstuk 2: Verkiezingscampagnes SDAP in katholiek Nijmegen

Met de uitbreiding van het kiesrecht en de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging, zoals beschreven in het vorige hoofdstuk, werd het opzetten van landelijke verkiezingscampagnes noodzakelijk voor politieke partijen. Deze campagnes werden belangrijk voor het bereiken van een brede basis van stemmers en het behalen van een goede verkiezingsuitslag. Hierdoor is er in de historiografie lange tijd voornamelijk aandacht geweest voor deze landelijke verkiezingscampagnes.

Zoals in de *Status Quaestionis* is beschreven, is recent aangetoond dat verkiezingscampagnes na 1917 wel degelijk een lokaal karakter behielden, zoals al gebruikelijk was bij het districtenstelsel. Het was belangrijk voor partijen in de lokale politiek om hun achterban te behouden en aan te zetten om te gaan stemmen. In Nijmegen kreeg de RKSP vanaf de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging concurrentie van de SDAP in de strijd om het behalen van zetels. In dit hoofdstuk zal nader onderzoek worden gedaan naar de stijl van de verkiezingscampagnes van de SDAP tussen 1919 en 1927 en het perspectief van de RKSP op deze campagnes, waarna in het volgende hoofdstuk gekeken wordt naar de invloed van de campagne stijl van de SDAP op de ontwikkeling van de verkiezingscampagnes van de RKSP.

Opkomst SDAP in Nijmegen

Het socialisme kwam in Nijmegen pas laat op, mede doordat de industrialisatie daar laat op gang kwam. Vanaf 1898 speelden de socialisten een rol in de Nijmeegse politiek, toen er door de Haarlemse heer Westenburg een arbeiderskiesvereniging werd opgericht. Deze kiesvereniging sloot zich in 1899 aan bij de landelijke SDAP, die vier jaar eerder als partij was opgericht. De Nijmeegse afdeling van de SDAP telde aan het eind van de negentiende eeuw zo'n twintig leden en was in vergelijking met andere afdelingen van de SDAP niet groot. Dit aantal groeide naar 122 leden in 1917.³⁵

In 1906 richtten de sociaaldemocraten in Nijmegen hun eigen vakbeweging op, de Nijmeegse Bestuurders Bond (NBB). Vanaf 1910 probeerde de Nijmeegse afdeling actief om zetels in de Nijmeegse gemeenteraad te verkrijgen, waar zij in 1917 voor het eerst in slaagden. Er werd toen één zetel in de gemeenteraad behaald, die gevuld werd door de Arnhemse heer

³⁵ Peter Maas, 'De opkomst van de Sociaal-democratie te Nijmegen' *Spiegel Historiae* 15:3 (1980) 130-136, alhier 136.

Corduwener. Later werd hij ook de eerste sociaaldemocratische wethouder van Nijmegen. Door de invoering van het algemeen kiesrecht en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging, werden er twee jaar later, in 1919 weer gemeenteraadsverkiezingen in Nijmegen gehouden, waarbij de SDAP steeg naar acht zetels. Dit aantal zetels bleef constant en zouden de sociaaldemocraten tot aan de Tweede Wereldoorlog behouden, met het jaar 1931 als uitzondering toen de partij zeven zetels behaalde. De SDAP kreeg hiermee in Nijmegen tussen 1919 en 1927 steeds ongeveer een kwart van het totaal aantal stemmen en werd daardoor de belangrijkste concurrent van de RKSP in het katholieke Nijmegen.³⁶

Het partijbestuur van de verschillende federaties van de SDAP maakte in propagandaplannen onderscheid tussen vier verschillende methodes van campagnevoeren: huisbezoeken, openbare vergaderingen en meetings, schriftelijke propaganda en wandel-, fiets- en autotochten.³⁷ In deze volgorde zullen de propagandamiddelen in dit hoofdstuk worden geanalyseerd, waarbij ze bestudeerd worden vanuit de berichtgeving van de gelovige Nijmeegse kranten.

Huisbezoek

In de periode voorafgaand aan de invoering van het evenredige stelsel, tussen 1888 en 1917, werd het afleggen van huisbezoeken door de meeste Nederlandse politieke partijen gezien als een van de effectiefste manieren om kiezers te trekken. De loyaliteit van de kiezers lag in deze periode namelijk vaak nog niet vast.³⁸ Ook na de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging bleef het afleggen van huisbezoeken een belangrijke middel om kiezers te overtuigen. De sociaaldemocraten maakten in Nijmegen veel gebruik van deze methode. Naast het bezoeken van de sociaaldemocraten, bezochten zij ook andersdenkenden, anders dan de katholieken, die alleen geloofsgenoten bezochten. Door de invoering van het algemeen kiesrecht, werd het wel lastig om nog langer op structurele en systematische wijze alle huizen in een dorp, stad of op het platteland te bezoeken. In een circulaire werden evenwel alle federaties en afdelingen van de SDAP, ook in Nijmegen, ingelicht over de verkiezingsactie van 1918. Het partijbestuur sprak hierin de verwachting uit dat alle stemgerechtigden thuis bezocht zouden worden. Ook bij de gemeenteverkiezingen van 1919 moest dit het geval zijn. Deze

³⁶ Maas, *Opkomst Sociaal-democratie Nijmegen*, 130-136; J. Brabers (red.), *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2005).

³⁷ Zie hiervoor bijvoorbeeld: Circulaire, Tweede-Kamerverkiezingen juli 1918, 1918, IISG, SDAP, inv. nr. 2184; Propagandaplan, Gewestelijke federatie Zuid-Holland, 1929, IISG, SDAP, inv. nr. 2218.

³⁸ Ron de Jong, 'Verkiezingen in Nederland', 125.

verwachting bleek echter onrealistisch, door het grote aantal extra huishoudens waarmee de socialistische propagandisten mee te maken hadden gekregen door de kiesrechtuitbreiding.³⁹ De Gelderse federatie gaf de propagandisten in Nijmegen dan ook de opdracht om alleen bij nieuwe kiezers langs te gaan. Veel huishoudens werden hiermee voortaan overgeslagen, maar toch bleef de SDAP het huisbezoek zien als haar belangrijkste propagandamiddel. Kiezers die normaal geen openbare vergaderingen bezochten, konden door middel van een huisbezoek immers wel bereikt worden.⁴⁰

Huisbezoeken werden niet alleen gezien als een middel om mensen te bereiken, het werd ook gezien als een contactmoment dat voor meer werd gebruikt dan alleen het eenmalig winnen van iemands stem. Het moment werd eveneens gebruikt om kiezers te overtuigen om lid te worden van de partij, zodat de steun aan de partij structureel werd. Bovendien werd het huisbezoek ingezet om stemmers te informeren over de nieuwe stemprocedure. Deze was in 1917 namelijk herzien, waardoor men vanuit de SDAP bang was dat kiezers een foutieve of ongeldige stem zouden uitbrengen. Het stembiljet was veranderd in een veel bredere vorm, met tientallen kandidaten erop, in plaats van enkele namen.⁴¹ Hierdoor werd het huisbezoek tevens gezien als een moment om kiezers de nieuwe situatie van stemmen uit te leggen.

Het afleggen van huisbezoeken werd ervaren als een tijds- en arbeidsintensieve bezigheid. Hierdoor was het van belang dat deze huisbezoeken zo efficiënt mogelijk werden uitgevoerd. Dit werd gedaan via het goed opleiden van de huisbezoekers en door ze te informeren over het effectief uitvoeren van huisbezoeken. Huisbezoekers, ook die in Nijmegen, kregen een instructieboek met diverse scenario's die konden plaatsvinden tijdens een huisbezoek. Belangrijk in Nijmegen was bijvoorbeeld hoe er gereageerd moest worden wanneer er tijdens een huisbezoek gezegd zou worden "Ik ben gelovig". Als een gastvrouw of -heer niet te overtuigen was, moest een huisbezoek zo snel mogelijk worden afgebroken. Op deze manier konden zo veel mogelijk zinvolle huisbezoeken uitgevoerd worden.⁴²

In de Nijmeegse kranten werd in de periode 1919-1927 regelmatig aandacht besteed aan deze manier van campagnevoeren door de SDAP. Zo wordt er in *De Gelderlander* van 24 mei

³⁹ Propagandaplan, Propagandaplan No. 2. Partijgewest "Gelderland" S.D.A.P., 22 mei 1918, IISG, SDAP, inv. nr. 2184.

⁴⁰ Circulaire, Aan de besturen van de Federaties en Afdelingen der partij, Maart 1918, IISG, SDAP, inv. nr. 2184; Propagandaplan, Propagandaplan No. 2. Partijgewest "Gelderland" S.D.A.P., 22 mei 1918, IISG, SDAP, inv. nr. 2184.

⁴¹ De Jong, 'Van diversiteit', 74.

⁴² Circulaire, Tweede-Kamerverkiezingen juli 1918, 1918, IISG, SDAP, inv. nr. 2184.

1919 gesteld dat de SDAP in Nijmegen veel huisbezoeken aflegde, ook in buurten waar niemand van de RKSP was geweest:

“Ontwikkelt u ook vooral met het oog op huisbezoek, waarin de S.D.A.P.ers ons nog een lesje kunnen geven; zij bezochten heele buurten, waar geen der onzen geweest is. Bij de laatste propaganda-actie was het een opvallend verschijnsel dat vele jongelui uit de betere standen, vooral bij den bijzondere telegramdienst, groote activiteit ontplooiden op den dag der verkiezing en zij den werklieden uit onze vakbeweging het bewijs leverden, dat zij het niet meer dan billijk vonden mede te helpen in den fellen strijd.”⁴³

De Gelderlander beargumenteerde dat de RKSP nog veel van de SDAP kon leren en dat het bezoeken van huishoudens in verschillende buurten in Nijmegen een positieve invloed kon hebben op de opkomst en de hulp van de kiezers tijdens de dag van de verkiezingen. Daarnaast kon het leiden tot een positiever gevoel onder de propagandisten van de partijafdeling te Nijmegen. Het valt op dat de katholieke krant hier vrij positief sprak over de SDAP in vergelijking met andere berichtgeving. Ook later, in 1927, werd er nog steeds positief gesproken over hoe de propagandisten van de SDAP huisbezoeken afleggen, op een bijzondere manier:

“Maar de S.D.A.P.’ers spannen in actie naar buiten ditmaal wel de kroon. Iederen avond trekken mannen en vrouwen in het rood gekleed, soms op praalwagens, er op uit voor het huisbezoek. En Zaterdag hadden zij op het Julianaplein groote stellages opgeslagen met allerlei roode verkiezingspropaganda erop.”⁴⁴

Hierbij werd voornamelijk het uiterlijk vertoon van de verkiezingsacties van de SDAP door *De Gelderlander* benadrukt, over de inhoud van de campagnes lieten zij zich niet uit.

Openbare vergaderingen en meetings

Waar huisbezoeken zich voornamelijk afspeelden in het privédoornain van de Nijmeegse kiezer, had de SDAP ook aandacht voor de publieke ruimte. Dit deed zij onder andere door het organiseren van bijeenkomsten en openbare vergaderingen. Zij nodigden kiezers hiervoor uit

⁴³ ‘De R.K. Propagandisten van St. Stephanus’, *De Gelderlander* (24 mei 1919) 6.

⁴⁴ ‘Verkiezingsactie in Nijmegen’, *De Gelderlander* (23 mei 1927) 2.

door middel van advertenties in kranten, posters en brieven. Tijdens openbare vergaderingen konden kiezers luisteren naar speeches van lokale politici en partijpropagandisten, waarin zij over hun plannen voor de gemeente Nijmegen uitweidden. Onder het districtenstelsel waren openbare vergaderingen voor de meeste kiezers het aantrekkelijkste deel van verkiezingscampagnes, omdat er ook debatten werden georganiseerd met de politieke tegenstanders. Na de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging veranderde dit. Het partijbestuur van de SDAP riep in de aanloop naar de landelijke verkiezingscampagne van 1918 op om politieke tegenstanders niet meer uit te nodigen voor openbare vergaderingen en om als lid van de SDAP ook niet meer de vergaderingen van andere partijen te bezoeken. Dit was ook het geval bij de gemeenteraadsverkiezingen van 1919. Het partijbestuur wilde hiermee voorkomen dat openbare vergaderingen van andere partijen belangrijk werden geacht. Door deze maatregel werd er niet meer gedebatteerd op openbare vergaderingen en draaide het meer om sprekers vanuit de partij zelf. In de weken voorafgaand aan de gemeenteraadsverkiezingen werden verschillende openbare vergaderingen gehouden met politici en propagandisten als sprekers.⁴⁵

Naast openbare vergaderingen werden er vanuit de SDAP in Nijmegen ook grote bijeenkomsten georganiseerd. De SDAP stond bekend om deze grote, buitenparlementaire samenkomsten, bedoeld voor de eigen achterban. Het belangrijkste deel van deze bijeenkomsten was de redevoering van de sprekers. Vanaf 1925 werd er bovendien gebruikgemaakt van luidsprekers, waardoor de bijeenkomsten voor een groter publiek toegankelijk werden en er vanaf een grotere afstand geluisterd kon worden naar de toespraken. Verder kwam er in de loop van de jaren twintig van de twintigste eeuw meer ruimte voor zaken als zang, gymnastiek, toneel en spel. Het doel hiervan was om de verbondenheid tussen de leden te vergroten, het sociale aspect werd als zeer belangrijk ervaren. Het was in Nijmegen voor de SDAP soms echter lastig om dit soort bijeenkomsten te organiseren, omdat de katholieke zaaleigenaren vaak niet bereid waren om hun zalen aan de socialisten te verhuren. Hierdoor moesten de socialisten hun bijeenkomsten meer in de buitenlucht gaan organiseren, waardoor er ook de mogelijkheid kwam om bijvoorbeeld vuurwerk af te steken. Daarnaast kwam er met de invoering van het algemeen vrouwenkiesrecht ook de gelegenheid om vrouwen een plaats te geven tijdens deze bijeenkomsten. Het was het streven van de SDAP om tijdens deze meetings ten minste één vrouw te laten spreken.⁴⁶

⁴⁵ De Jong, *Electorale cultuur*, 84.

⁴⁶ *Ibidem*, 129,

Ook in Nijmegen organiseerde de SDAP in de periode tussen 1919 en 1927 verschillende openbare vergaderingen en bijeenkomsten. In de Nijmeegse kranten werd hier geregeld aandacht aan besteed. Een goed voorbeeld is te zien in de *PGNC* van 23 mei 1927, waarin een stuk verscheen over een meeting van de SDAP op de Bijleveldsingel te Nijmegen. Tijdens deze meeting werd er gezongen en gedanst, muziek afgespeeld en vuurwerk afgestoken. Wat opvalt is dat het stuk zeer algemeen is en geen negatieve connotatie bevat:

“Van den ochtend tot na middernacht (...) zijn de buien in letterlijken zin niet van de lucht geweest. Dat was een kwaad ding voor het bestuur van de afdeeling Nijmegen der S.D.A.P., dat met zijn vorige verkiezingscampagnes bekende vindingrijkheid weer eens iets nieuws had bedacht tot het maken van propaganda. (...) Toen de meeting geopend werd, bevonden zich naar schatting 1500 betalende bezoekers op het terrein, terwijl dit omringd werd door een mensenmenigte, welke wij op 4 à 5000 personen schatten. Het aangekondigde vuurwerk had blijkbaar zijn aantrekkingskracht niet gemist!”⁴⁷

De nadruk werd door de krant voornamelijk gelegd op de aankleding van het evenement en het aantal bezoekers, over de inhoudelijke speeches van de sprekers die op de bijeenkomst kwamen spreken werd niet veel gezegd. Waarschijnlijk werd de inhoud van de speeches van de sprekers van de SDAP door de krant niet belangrijk geacht voor het lezende publiek van de *PGNC* en wilden zij lezers niet aanzetten om de boodschappen die er vanuit de SDAP geuit werden te gaan volgen en hen geen mogelijk geven om eventueel de SDAP te gaan volgen. Er werd echter door de protestantse *PGNC* een lovend woord gesproken over de vindingrijkheid van de SDAP en het aantal mensen dat de partij wist te mobiliseren op deze bijeenkomsten.⁴⁸ Dit liet zien dat met name het grote publiek dat de SDAP wist te trekken van belang was voor de *PGNC*. Het belang van het organiseren van dit soort evenementen werd door de krant benadrukt.⁴⁹

Schriftelijke propaganda

Naast het afleggen van huisbezoeken en het organiseren van bijeenkomsten, maakte de SDAP tijdens gemeenteraadsverkiezingen ook gebruik van schriftelijke propaganda. Het werd belangrijk geacht om aansprekende boodschappen zo vaak mogelijk te herhalen, zodat kiezers

⁴⁷ ‘Meeting van de S.D.A.P.’ *PGNC* (23 mei 1927) 2.

⁴⁸ ‘Meeting van de S.D.A.P.’ *PGNC* (23 mei 1927) 2.

⁴⁹ *Ibidem*, 2.

deze boodschappen zouden onthouden. Hiervoor werd er bijvoorbeeld gebruikgemaakt van schriftelijke propaganda als manifesten, brochures, aanplakbiljetten en verkiezingskranten. Het partijbestuur van de SDAP vond het belangrijk dat ieder huishouden was voorzien van socialistische literatuur, zodat dit veel gelezen en gezien werd. Propagandisten werden geacht om deze literatuur huis-aan-huis te verspreiden en geen woning over te slaan. Ook op de straat zelf werd het electoraat in aanraking gebracht met propaganda van de SDAP. De partij liet verschillende verkiezingsaffiches maken die op speciale borden werden geplakt in de gemeente Nijmegen.⁵⁰

Vanaf de invoering van het evenredige vertegenwoordigingsstelsel veranderde het schriftelijke propagandamateriaal deels. Partijen richtten zich vaker op een specifieke groep kiezers. De SDAP probeerde verschillende groepen uit de samenleving op aparte manieren bij de partij te betrekken. Dit deed de partij door bepaalde groepen kiezers zoals katholieke arbeiders specifiek te benoemen en door dan het taalgebruik in de schriftelijke propaganda aan deze groep aan te passen. In het materiaal gericht op de katholieke arbeiders, werd er vaak negatief gesproken over de RKSP. Naast het maken van propaganda voor specifieke groepen, kwam er ook propaganda voor het gehele aan te trekken publiek. Hierbij werd de vormgeving steeds professioneler en duidelijker, maar vooral ook eenvoudiger, waardoor een breder publiek werd bereikt. De hoeveelheid uitgegeven propagandamaterialen nam in de tweede helft van de jaren '20 toe. Er werd bovendien steeds meer gebruikgemaakt van modern propagandamateriaal, zoals het inzetten van vliegtuigen om strooibiljetten over steden als Nijmegen uit te strooien.⁵¹

Waar de Nijmeegse kranten veelal positief of objectief spraken over de eerder beschreven propagandamiddelen van de SDAP, waren zij vooral negatief in hun berichtgeving over de schriftelijke propaganda van de SDAP. Hierbij lag in de kranten de nadruk op hoe de SDAP negatief sprak over de RKSP in hun schriftelijke materiaal. Een goed voorbeeld hiervan is te vinden in de berichtgeving van de Nijmeegse kranten in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van 1927, als de SDAP een in hun ogen verkeerd bericht deelt in haar verkiezingsblad en daar vervolgens ook verkeerd op reageert. Het leek hierbij alsof de RKSP de SDAP als amateuristisch afschilderde, omdat de RKSP gezien werd als de gevestigde

⁵⁰ Flip Kramer, 'De 'rituele census' van 1925. Verkiezingen in verzuimd Nederland', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119:2 (2006) 218-229, alhier 221.

⁵¹ Bernard Rulof, 'Hoe het Plan van de Arbeid verkopen? Reclame en 'massapsychologische actie' van de SDAP', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2:1 (2005) 84-104.

partij en de SDAP toch een relatieve nieuwkomer was. Op 23 mei 1927 verscheen een giftig stuk in *De Gelderlander* over de kwestie, waarin zij de betrouwbaarheid en de authenticiteit van de SDAP in twijfel trokken door de verkeerde berichtgeving:

“Het verkiezingsblaadje der S.D.A.P. trekt zijn verkiezingsleugens op de meest onhandige en – voegen wij erbij – de meest onsympathieke wijze terug. Het bericht, dat engelsche priesters in den 1 Mei-optocht zouden hebben meegeloopen is tegengesproken, toen het eerste verkiezingsblaadje reeds ter perse was – dat wordt ter verontschuldiging aangevoerd. Wij kunnen dat niet controleren, want er staat geen datum van verschijning op de verkiezingskranten der S.D.A.P. (...) Zij is dus lang met de leugen erin, ‘ter perse’ geweest.”⁵²

In dit stuk lag de nadruk voornamelijk op het foutieve bericht dat de SDAP verspreidde, maar het is ook een goed voorbeeld van hoe er geschreven werd over de schriftelijke propaganda van de SDAP in *De Gelderlander*. Vaak werd er gesproken van ‘verkiezingsblaadjes’, ‘leugens’ en ‘onnoozele zinnnetjes’.⁵³ Er werd dus voornamelijk negatieve berichtgeving over de schriftelijke propaganda van de SDAP in de katholieke *De Gelderlander* gepubliceerd. Toch hechtte men bij *De Gelderlander* wel waarde aan het gebruik van schriftelijke propaganda door partijen, zoals te zien was in de krant van 23 mei 1924. Wel lag de nadruk vooral op het positieve effect van de schriftelijke propaganda op de verkiezingscampagne van de RKSP en dat zij zich niet aan de kant lieten zetten door de SDAP en hun gebruik van propaganda:

“Van katholieke kant werden verkiezingscouranten verspreid en de soc. democraten gaven gisteravond een antwoord per strooibiljetje op tegen hen rechtgezette onwaarheden. Zoo is er gewerkt tot het laatste moment met het papieren-wapen.”⁵⁴

In de protestantse *PGNC* werd geen aandacht besteed aan de schriftelijke propaganda van de SDAP en lag de nadruk meer op het onder aandacht brengen van het werk van de

⁵² ‘De blaren’, *De Gelderlander* (23 mei 1927) 1.

⁵³ Zie bijvoorbeeld het bovenstaande artikel in *De Gelderlander*: ‘De blaren’, *De Gelderlander* (23 mei 1927) 1.

⁵⁴ ‘De verkiezingsdag’, *De Gelderlander* (23 mei 1923) 6.

propagandisten en de schriftelijke propaganda van de RKSP.⁵⁵ Er waren dus duidelijk verschillen te zien tussen de subjectievere en emotionelere *De Gelderlander* en de objectieve en feitelijke *PGNC*. Dit valt te verklaren door de verschillende doelgroepen van beide kranten.

Wandel-, fiets- en autotochten

Naast het inzetten op het bereiken van de eigen achterban, wilde het partijbestuur van de SDAP ook nieuwe kiezers winnen voor de sociaaldemocratie. Hierdoor was het van belang dat de verkiezingscampagne steeds meer uitgebreid werd naar de publieke ruimte. Door de enorme toename aan kiezers met de uitbreiding van het kiesrecht en de invoering van de evenredige vertegenwoordiging, werd het afleggen van huisbezoeken steeds minder effectief geacht. Bovendien liep de opkomst bij openbare vergaderingen terug door het verdwijnen van de debatcultuur. Hierdoor werd het voor de SDAP van belang om met een nieuwe manier te komen om nieuwe stemgerechtigden te bereiken en om de eigen achterban te behouden. De partij ging om dit te bereiken en om de zichtbaarheid van de partij te vergroten, in de loop van de jaren '20 wandel- fiets- en autotochten organiseren. Het organiseren van deze tochten was mogelijk door de opkomst van moderne technieken en het goedkoper worden van benzine en vervoersmiddelen.⁵⁶

Bij dit soort tochten was een kleine groep propagandisten nodig om een grote groep kiezers te kunnen bereiken. In Nijmegen werden vooral veel fietstochten gehouden, met name met als doel om de jongeren te bereiken. Vanaf de landelijke verkiezingen van 1925 werd er een element aan de tochten toegevoegd, te weten de vijfminutenspeech. De vijfminutenspeech werd al door de *Labour Party* in Groot-Brittannië ingezet tijdens de verkiezingscampagne in 1923. Anders dan het woord laat denken, bestond het eruit dat politici of propagandisten een inhoudelijke toespraak hielden met een duur van maximaal vijftien minuten op een drukke locatie in een stad, in een dorp of op het platteland.⁵⁷ Zo konden ook andersdenkenden bereikt worden, met een inhoudelijke toespraak. Na het houden van de redevoering, was het de bedoeling dat de spreker op de fiets of in de auto vertrok naar een andere locatie in de stad of naar een volgend dorp. Hiermee paste dit middel goed bij de opvatting dat het belangrijk was dat propaganda vaak herhaald werd. Doordat de SDAP vanaf 1925 over luidsprekerauto's

⁵⁵ Zie bijvoorbeeld: 'Gemeenteraadsverkiezing', *PGNC* (24 mei 1923) 1.

⁵⁶ Propagandaplan, Gewestelijke federatie Zuid-Holland, 1929, IISG, SDAP, inv. nr. 2218.

⁵⁷ De Jong, 'Van diversiteit', 88.

beschikten, kon er in een korte tijd een groot publiek bereikt worden. Toespraken werden zo ook beter verstaanbaar voor een groter publiek.⁵⁸

In de Nijmeegse kranten werd geen aandacht besteed aan eventuele georganiseerde wandel- en of fietstochten door de SDAP, maar er werd wel vaker vermeld dat de propagandisten van de SDAP met luidsprekerauto's door de straten van de stad reden om hun propagandaboodschappen te verspreiden. Hierbij lag de nadruk voornamelijk op dat de SDAP qua hoeveelheid propagandisten in de minderheid was en op de overheersing van de RKSP in het Nijmeegse straatbeeld. Een voorbeeld hiervan is te vinden in *De Gelderlander* van 24 mei 1923: "De sociaal-democraten figureerden met hun enkele rooden stembuswagen door de stad."⁵⁹ Er werd de SDAP een figurantenrol toebedeeld, terwijl de RKSP dominant was in het Nijmeegse straatbeeld: "De katholieken hadden twee wagens op de straat (...) en reden voortdurend rond op fietsen met geel-witte vlaggetjes."⁶⁰

Deelconclusie

Concluderend valt te stellen dat de SDAP op verschillende manieren poogde haar achterban te bereiken en behouden en een nieuwe doelgroep probeerde aan te spreken. De nadruk lag tot in het begin van de jaren '20 voornamelijk op het afleggen van huisbezoeken en het organiseren van openbare vergaderingen met debatten met politieke tegenstanders. Midden jaren '20 verschoof deze nadruk echter, na de invoering van het algemeen kiesrecht en het evenredige kiesstelsel, naar schriftelijke propaganda, het organiseren van bijeenkomsten met zang, dans en vuurwerk en het organiseren van activiteiten als auto- en fietstochten. Hiermee probeerde de SDAP een breder publiek te trekken. Daarnaast gingen ze zich steeds meer focussen op specifieke doelgroepen en werden nieuwe communicatie- en transportmiddelen belangrijk, zoals luidsprekerauto's om een breder publiek te bereiken en het vliegtuig om schriftelijke propaganda te verspreiden.

Ook in Nijmegen werden deze verschillende manieren van propaganda gebruikt in de verkiezingscampagnes van de SDAP. In de gelovige Nijmeegse kranten werd vaker verslag gedaan van deze propagandamiddelen, waarbij de berichtgeving soms negatief was. Voorbeelden hiervan waren de schriftelijke communicatiemiddelen, zoals brochures en couranten, die door de Nijmeegse kranten negatief beoordeeld werden. Dit was voornamelijk

⁵⁸ Kramer, 'De 'rituele census'', 226; De Jong, 'Van diversiteit', 88.

⁵⁹ 'De verkiezingsdag', *De Gelderlander* (23 mei 1923) 6.

⁶⁰ 'Verkiezingsdag', *De Gelderlander*, 6.

het geval bij de katholieke *De Gelderlander*, waarin vaak benadrukt werd dat de SDAP vooral leugens over de RKSP vertelde. Hiermee probeerden zij voornamelijk de autoriteit en authenticiteit van de SDAP te betwisten. Over het afleggen van huisbezoeken waren de Nijmeegse kranten echter positief en ook de nieuwe manieren van campagnevoeren als het gebruik van vuurwerk en luidsprekerauto's werden door de kranten als positief en vernieuwend ervaren. Bovendien waren de kranten onder de indruk van de hoeveelheid kiezers die de SDAP wist te bereiken, bijvoorbeeld door de georganiseerde openluchtbijeenkomsten. Dat de kranten voornamelijk positief waren over deze manieren van campagnevoering, kan met name te maken hebben met het feit dat de SDAP vernieuwend was in haar manier van campagnevoering. De methodes van campagnevoering waar de Nijmeegse kranten positief over waren, betrof met name de nieuw opgezette propaganda. In het volgende hoofdstuk zal onderzocht worden hoe de verkiezingscampagnes van de RKSP zich ontwikkelden en of ze campagnemiddelen van de SDAP overnamen.

Hoofdstuk 3: Verkiezingscampagnes RKSP tussen 1919 en 1927

Na de invoering van het algemeen kiesrecht en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1917, waren de Tweede Kamerverkiezingen van 1918 de eerste verkiezingen onder het nieuwe stelsel. Historici hebben beargumenteerd dat verkiezingen na deze invoering echter een lokaal karakter behielden, zoals gebruikelijk was onder het districtenstelsel. Ook de gemeenteraadsverkiezingen kregen te maken met het nieuwe stelsel. In Nijmegen vonden er in 1919 voor het eerst verkiezingen plaats in de nieuwe stijl. De RKSP was de grootste partij in Nijmegen, en stond bekend om haar verkiezingscampagnes die zich voornamelijk afspeelden in het privédoem. Met de invoering van het nieuwe stelsel werd het steeds belangrijker om de campagne zich ook in het publieke domein te laten afspelen, om zo de gehele achterban te kunnen bereiken.⁶¹ In dit hoofdstuk zal worden gekeken naar hoe de verkiezingscampagnes van de RKSP zich tussen 1919 en 1927 ontwikkelden, tijdens drie gemeenteraadsverkiezingen: 1919, 1923 en 1927. Hierbij zal er een speciale aandacht zijn voor de invloed die de verschillende wijzen van campagnevoering van de SDAP hebben gehad op de campagnes van de RKSP.

Verkiezingscampagne 1919

Op zaterdag 22 mei 1919 vonden de eerste gemeenteraadsverkiezingen in de nieuwe stijl plaats in de gemeente Nijmegen. Een maand eerder, op 8 april, werden de kandidatenlijsten voor de verkiezingen in de Nijmeegse kranten *De Gelderlander* en de *PGNC* bekendgemaakt. In plaats van een aantal namen, konden Nijmeegse inwoners nu stemmen op verschillende lijsten en was de keuze een stuk uitgebreider geworden. In plaats van een klein deel van de pagina, besloegen de kandidatenlijsten nu een hele pagina in de krant. Verkiezingen namen hiermee letterlijk meer ruimte in beslag van het dagelijks leven van de mensen in Nijmegen met een centralere rol in de kranten, die toentertijd een nog belangrijker middel waren dan dat zij hedendaags zijn. Hierdoor kregen verkiezingen en politiek een steeds belangrijkere rol in het dagelijks leven van de bevolking.⁶²

Eerder in hetzelfde jaar vonden in de provincie Gelderland al de Provinciale Statenverkiezingen plaats in de nieuwe stijl. Volgens berichtgeving in de *PGNC*, waarin alleen

⁶¹ Ron de Jong, *Electorale cultuur en politieke oriëntatie. Verkiezingen in Gelderland, 1888-1940* (Hilversum 2005) 22-25.

⁶² 'Kandidaatstelling Gemeenteraad' *PGNC* (8 april 1919) 2.

de uitslagen van de Nijmeegse stemmen in geplaatst werden, zou de uitslag van deze verkiezingen gezien kunnen worden als een voorbode op de uitslag van de aanstaande gemeenteraadsverkiezingen. De lijst van de RKSP kreeg de meeste stemmen in Nijmegen, 6166, terwijl de SDAP bleef steken op 2248. Waar echter de meeste aandacht naartoe ging, was het grote aantal kiezers dat thuis was gebleven, wel 2566 Nijmeegse stemgerechtigden. Er werd in de *PGNC* dan ook opgeroepen om tijdens de gemeenteraadsverkiezingen wel naar de stembus te gaan, omdat met de invoering van het nieuwe stelsel iedere stem telt.⁶³ Het hele stuk was te lezen op de voorpagina van de krant en had een zichtbare plaats op deze pagina. Er werd duidelijk veel waarde gehecht aan de aankomende verkiezingen.

Een week voor de verkiezingen, op 15 mei, werd er met een groot stuk in *De Gelderlander* een overzicht gegeven van de werkzaamheden van de Nijmeegse propagandistenvereniging van de RKSP, de R.K. Propagandaclub St. Stephanus, die druk bezig was met campagnevoeren. St. Stephanus was een onderafdeling van de R.K. Kiesvereniging Recht voor Allen, de kiesvereniging van de RKSP te Nijmegen. *De Gelderlander* stelde dat de propaganda de afgelopen twee weken was voorbereid op papier. Belangrijker was echter de aanstaande propagandabijeenkomst van St. Stephanus op 16 mei, waarbij er volgens de krant uitgebreid gesproken zou worden over de standpunten van de RKSP. Om de achterban te activeren, sprak de krant over de veranderingen na de invoering van het nieuwe stelsel en de werkzaamheden van de politieke tegenstanders:

“Vooruit dan jongemannen, schroomt niet als katholieken van de daad voor uw overtuiging op politiek gebied uit te komen! Sluit u aan bij de garde van St. Stephanus en werkt allen mede aan het grootst mogelijke succes der katholieke partij bij den stembusstrijd op Donderdag 22 mei aanstaande. Mannen, jongelieden van St. Stephanus (...) komt allen Zondagmiddag twaalf uur zooveel mogelijk naar den Nijm. R.K. Volksbond. Er valt verdienstelijk en noodzakelijk werk te doen (...) na den invoering van het nieuwe stemstelsel, waar uwe en iederen stem meer dan ooit telt. Komt als stoere werkers, ijvert en pleit voor uw zaak, de zaak van de katholieke staatspartij, de partij voor recht en orde, de partij van socialen vooruitgang naar Rerum Novarum's grondwet.”⁶⁴

⁶³ ‘Uitslag Provinciale Statenverkiezingen’, *PGNC* (16 april 1919) 1.

⁶⁴ ‘St. Stephanus’, *De Gelderlander* (15 mei 1919) 5.

Wat opviel was dat alleen de mannelijke achterban van de RKSP aangesproken werd, terwijl vrouwen ook mochten stemmen bij de aankomende gemeenteraadsverkiezingen. Zij waren hier duidelijk nog niet de doelgroep. Verder lag de nadruk vooral op het uitkomen van het woord van God op politiek gebied. De stemgerechtigden van de RKSP moesten op komen dagen als ijverige, stoere werkers, die pleiten voor de eigen zaak. De RKSP werd hierbij neergezet als een partij van recht en orde, tegenover de chaotische SDAP, om de autoriteit van de RKSP te benadrukken.⁶⁵

De dagen na de bijeenkomst was er in de Nijmeegse kranten maar weinig aandacht voor de gemeenteraadsverkiezingen. Pas twee dagen na de verkiezingen, op 24 mei 1919, verscheen er in *De Gelderlander* een artikel over het verloop van de verkiezingsdag en de uitslagen van de stemming. De RKSP had bij de gemeenteraadsverkiezingen 16 zetels behaald, en de SDAP 8. Er werd gesteld dat de verkiezingsuitslag niet voldeed aan de verwachtingen. De RKSP had maar weinig zetels gewonnen, terwijl de SDAP van één zetel naar 8 zetels was gegroeid. Dit baarde de krant zorgen, omdat de verhouding van zetels nu minder voordelig was voor de RKSP. Wat wel goed was gegaan, was dat er vanuit de RKSP een principiestrijd van was gemaakt en geen personenstrijd. Hierbij werd er een vergelijking gemaakt met de SDAP, die er wel een personenstrijd van gemaakt had. Bovendien werd er beargumenteerd dat de propagandisten van de SDAP hun zaken niet op orde hadden en amateuristisch voor de dag kwamen op de verkiezingsdag zelf. Dit in tegenstelling tot de propagandisten van de RKSP, die alles goed hadden voorbereid en hun zaken op orde hadden.⁶⁶

Volgens analyse van *De Gelderlander* en de propagandistenclub, waren de propagandisten niet goed op de hoogte van alle politieke en maatschappelijke kwesties in de gemeente. Zij raadden de propagandisten dan ook aan om voor de volgende verkiezingen ontwikkelingscursussen te gaan volgen, zodat stemgerechtigden beter konden worden voorgelicht. Hierbij ging het bijvoorbeeld om een cursus maatschappijleer. Daarnaast moest de RKSP – naar voorbeeld van de SDAP - bij de volgende verkiezingen meer gebruik moet gaan maken van huisbezoeken, ook in wijken waar zij normaal niet kwamen. Het artikel in *De Gelderlander* concludeerde dat de verkiezingscampagne van de RKSP bij deze verkiezingen te veel gericht was op het aantrekken van nieuwe propagandisten, terwijl de focus meer moest verschuiven naar het aantrekken van een bredere aanhang, zodat de verkiezingsstrijd een strijd voor God zou gaan worden. Het geloof werd hierbij dus gebruikt om de aanhang van de RKSP

⁶⁵ 'St. Stephanus', *De Gelderlander* (15 mei 1919) 5.

⁶⁶ 'Verkiezingsuitslag', *De Gelderlander* (24 mei 1919) 1.

te activeren om meer te gaan doen voor de partij. Bovendien werd er hier duidelijk een propagandamethode overgenomen van de SDAP, waar de nadruk tijdens de afgelopen verkiezingen al meer lag op het afleggen van huisbezoeken bij andersdenkenden.⁶⁷

Een aantal maanden na de verkiezingen, op 15 augustus, vond er een propagandistenvergadering van de RKSP plaats in Arnhem, waar de propagandastrategie voor de volgende verkiezingen werd bepaald. Op 11 augustus werd het programma hiervoor bekendgemaakt en in *De Gelderlander* geplaatst. Dit artikel stelde dat de tijden waren veranderd door de invoering van het stelsel van evenredige vertegenwoordiging en dat dit voor het volk al genoeg verwarring had gebracht. Volgens *De Gelderlander* hadden stemgerechtigden nu behoefte aan rust en was het voor de RKSP tijd om de strategie aan te passen. Hetzelfde doel moest voor ogen gehouden worden, de Roomse beginselen onder de aandacht brengen van een breed publiek, maar met andere middelen. Het partijbestuur van de RKSP achtte het belangrijk dat de propagandisten gebruik zouden maken van kalme en rustige propaganda en dat de nadruk werd gelegd op het persoonlijke contact met de stemgerechtigden door het afleggen van huisbezoeken. Zo leerden de stemgerechtigden beter hoe het Roomse leven hoorde en naar wie ze moesten luisteren, aldus het partijbestuur van de RKSP in *De Gelderlander*.⁶⁸ Hiermee blijkt dat de RKSP de strategie van het breed afleggen van huisbezoeken van de SDAP overnam.

Concluderend valt te stellen dat de manier van campagnevoeren van de RKSP tijdens de gemeenteraadsverkiezingen van 1919 met name was gericht op het activeren van de propagandisten van de propagandistenclub St. Stephanus. De RKSP maakte gebruik van de bijeenkomsten van deze club om de achterban te informeren over de politieke kwesties, waardoor de verkiezingscampagne met name plaatsvond in de privésfeer en rondom de eigen, al overtuigde, achterban. Na de verkiezingen werd echter duidelijk dat het voeren van alleen deze strategie niet voldoende was en dat er andere maatregelen getroffen moesten worden. De katholieken zagen dat de strategie van het afleggen van huisbezoeken in geheel Nijmegen door de SDAP werkte, dat burgers behoefte hadden aan rustige propaganda en dat propagandisten goed op de hoogte moesten zijn van de politieke en maatschappelijke situatie in de veranderende tijden. De strategie van campagnevoeren van de RKSP werd hierdoor aangepast, waardoor de nadruk meer kwam te liggen op het huisbezoek en gerichte propaganda.

⁶⁷ 'Verkiezingsuitslag', *De Gelderlander* (24 mei 1919) 1.

⁶⁸ 'De Geldersche propagandistendag', *De Gelderlander* (11 augustus 1919) 2.

Verkiezingscampagne 1923

Vier jaar na de voorgaande gemeenteraadsverkiezingen zouden op 23 mei 1923 de volgende gemeenteraadsverkiezingen plaatsvinden. Over deze campagne werd in de Nijmeegse kranten *De Gelderlander* en de *PGNC* in vergelijking meer geschreven dan over de verkiezingscampagne van 1919. Al in februari 1923 verscheen er in de *PGNC* een kort artikel over de stemverhouding in de gemeente Nijmegen, waarin de auteur stelde dat Nijmegen in 1923 voor twee derde uit katholieken bestond en dat dit niet overeen kwam met de verhouding in de huidige gemeenteraad. In de gemeenteraad hadden de katholieken namelijk maar de helft van het aantal zetels, waardoor een kwart van de katholieke burgers niet door katholieken vertegenwoordigd werd in de gemeenteraad. Het artikel benoemde hiervoor twee redenen: ofwel de katholieken hadden grotere gezinnen dan niet-katholieken, ofwel een deel van de katholieke bevolking had gestemd op niet-katholieke vertegenwoordigers. Desalniettemin stond de katholieke fractie in de gemeenteraad volgens de krant zwak in onderhandelingen over katholieke onderwerpen, zoals de oprichting van de Rooms-Katholieke universiteit. In de komende propagandacampagne voor de gemeenteraadsverkiezingen moest de gehele katholieke Nijmeegse bevolking opgeroepen worden om te stemmen voor de RKSP.⁶⁹

Vervolgens vonden op 10 april 1923 de Provinciale Statenverkiezingen plaats in Gelderland. Een dag later verscheen er een artikel in *De Gelderlander* over het verloop van deze verkiezingen, waarin duidelijk werd dat de opkomst slecht was en dat zowel de katholieke bevolking als de katholieke propagandisten minder enthousiast leken dan bij de vorige verkiezingen. Toch werd ook hier weer een onderscheid gemaakt tussen propagandisten van de RKSP en de SDAP:

“De katholieke propagandisten, niet zóó enthousiast als bij de laatste kamerverkiezingen – weerden zich nog het beste. De sociaal-democraten legden een opvallende kalmte aan de dag.”⁷⁰

Behalve dat de propagandisten met elkaar werden vergeleken, werd ook de manier van campagnevoering van de RKSP en de SDAP tijdens de Provinciale Statenverkiezingen vergeleken. Bij stembureaus in Nijmegen waren vooral de meer dan 100 propagandisten van de

⁶⁹ ‘De R.K. Universiteit, *PGNC* (19 februari 1923) 2.

⁷⁰ ‘Stemming Prov. Staten’, *De Gelderlander* (11 april 1923) 6.

RKSP duidelijk zichtbaar met grote propagandaborden en de katholieke lijsten.⁷¹ Bovendien was er door de Rooms-Katholieke Propagandaclub een autodienst ingesteld, waarmee de hele dag zieke en gebrekkige stemgerechtigden kosteloos naar de stembureaus en terug naar huis werden gereden door vrijwilligers.⁷² Daarnaast reden de propagandisten door de stad met een reclamewagen, om de inwoners op te roepen zich naar het stembureau te begeven.⁷³ Ondanks deze nieuwe maatregelen viel de opkomst erg tegen. De krant gaf hiervoor als reden dat de meeste kiezers afwachtend leken voor de aankomende gemeenteraadsverkiezingen en deze verkiezingen dan ook belangrijker achtten dan de Provinciale Statenverkiezingen.⁷⁴ Bij de inwoners van Nijmegen leefde de gemeenteraadsverkiezing duidelijk meer, waarschijnlijk omdat ze deze verkiezingen relevanter achtten en de kandidaten persoonlijk kenden.

Een maand later, op 19 mei 1923, verscheen er in *De Gelderlander* een artikel over de verschillen tussen de RKSP en haar politieke tegenstander, de SDAP. Het artikel legde de nadruk op de oprechte aard van de katholieken en hun liefde voor God en de partij. Voor iedere gelovige bevolkingsgroep in Nijmegen was stemmen een plicht, “omdat de eenheid van geloof en maatschappij een en ondeelbaar was”.⁷⁵ Een sociaaldemocraat zou zich dit volgens de krant niet kunnen indenken en had een veel minder oprechte aard om te stemmen. Gelovigen konden dan ook niet een stem uitbrengen op de SDAP, omdat zij een ander stoffelijk belang dienden. Een stem voor de SDAP zou betekenen dat zowel de normen en waarden als de levensbeschouwing van het katholieke geloof verworpen zouden worden. Er werd dus duidelijk door de krant opgeroepen om niet te stemmen op de SDAP en het geloof trouw te blijven. Dit liet zien dat er een onrust was onder het partijbestuur van de RKSP dat een deel van de katholieke aanhang misschien heil zou zien in een stem op de SDAP. Door de nadruk te leggen op de normen en waarden van het geloof, werd gepoogd om deze groep te overtuigen om toch op de RKSP te stemmen. Daarnaast werd de SDAP in het gehele stuk letterlijk de ‘vijandin’ genoemd.⁷⁶ Er werd hier al duidelijk gebruik gemaakt van uitleggende schriftelijke propaganda. Bovendien werd er duidelijk een binaire tegenstelling gemaakt tussen conservatief en progressief, waarbij het behoudende karakter van het belang hechten aan traditionele normen en waarden tegenover het oplossen van deze maatschappelijke waarden werden gezet. Deze

⁷¹ ‘Stemming Prov. Staten’, *De Gelderlander* (11 april 1923) 6

⁷² *Ibidem*, 6.

⁷³ *Ibidem*, 6.

⁷⁴ *Ibidem*, 6.

⁷⁵ ‘Stemmen uit beginsel’, *De Gelderlander* (19 mei 1923) 1.

⁷⁶ ‘Stemmen uit beginsel’, *De Gelderlander* (19 mei 1923) 1.

tegenstellingen, en de tegenstellingen tussen de RKSP en de SDAP werden daarnaast veel sterker benadrukt dan tijdens de verkiezingen van 1919.

Een aantal dagen later, op 24 mei, was het tijd voor de tweede gemeenteraadsverkiezingen onder het nieuwe kiesstelsel. Op dezelfde dag nog verscheen er zowel in *De Gelderlander* als in de *PGNC* een verslag van het verloop van de gemeenteraadsverkiezingen en de campagne die eraan voorafging. Het bericht van de *PGNC* was in vergelijking met het verslag van *De Gelderlander* redelijk kort en legde de nadruk op de positieve sfeer die in de meeste Nijmeegse stembureaus heerste. Er werd relatief weinig nadruk gelegd op de manier van campagnevoeren door de RKSP. Het enige wat erover werd gezegd, was dat er net als bij de Provinciale Statenverkiezingen katholieke propagandisten rondreden met auto's om de zieken en mensen die slecht ter been waren op te halen, rond te rijden en te laten stemmen. Bij enkele stembureaus was er ook sprake van een openbaar debat.⁷⁷ Hieruit bleek dat de propaganda persoonlijker was geworden en was uitgebreid ten opzichte van de vorige verkiezingen.

Datzelfde bleek ook uit de publicatie van *De Gelderlander*, waarin een uitgebreider verslag gegeven werd van het verloop van de dag en de werkzaamheden van de propagandisten. De nadruk lag hierbij vooral op het grote aantal katholieke propagandisten en hun enorme inspanning en kracht. Het verschil met de propagandisten van de SDAP stond hierbij centraal, met als belangrijkste punt dat het moreel van het kiezerscorps en de propagandisten “een goeden vooruitgang” maakte.⁷⁸ De katholieke kiezers waren in de aanloop van de verkiezingen goed geïnformeerd door de propagandisten, waardoor “zelfs de oudjes en besjes onder ons kiezerskorps geen aansporing meer nodig hadden – zij wisten wat zij moesten doen en kenden hun plicht en lieten zich niet verstoren door propagandisten van de anderen kant.”⁷⁹ De propagandastrijd ging volgens *De Gelderlander* met name tussen de SDAP en de RKSP, andere partijen kwamen maar weinig tot actie.⁸⁰

Het bericht in *De Gelderlander* gaf bovendien informatie over de werkzaamheden van de propagandisten in de aanloop naar de verkiezingen en de veranderingen die plaats hadden gevonden na de vorige gemeenteraadsverkiezingen:

⁷⁷ ‘Gemeenteraadsverkiezing’, *PGNC* (24 mei 1923) 1; ‘De Verkiezingsdag’, *De Gelderlander* (24 mei 1923) 5.

⁷⁸ ‘De Verkiezingsdag’, *De Gelderlander* (24 mei 1923) 5.

⁷⁹ *Ibidem*, 5.

⁸⁰ *Ibidem*, 5.

“Nijmegen mag zich er tenminste op beroemen dat het ditmaal niet tot een dulle verkiezingsplakkerij is gekomen. (...) Er is eigenlijk veel meer in stilte gewerkt, door huisbezoek. Er is meer in zalen gewerkt met groote vergaderingen, welke steeds honderden belangstellenden trokken. Veel is er gewerkt met lectuur aan huis. Van katholieke kant werden verkiezingscouranten verspreid (...). Zoo is er gewerkt tot het laatste moment toe met het papieren-wapen.”⁸¹

Bovendien reden propagandisten van de RKSP de stad rond met twee stembuswagens en jongere propagandisten reden op de fiets rond, met witgele vlaggen op de fietsen. Ook in deze berichtgeving werd de haal-en-breng-service van de propagandisten voor de zieken benadrukt en werd er gesteld dat er zo 170 kiezers meer naar het stembureau konden komen vanuit de stad en ook nog een aantal vanuit de andere stemdistricten. Nieuw is ook dat de uitslagen van de verkiezingen gepubliceerd werden op het bord aan de gevel van het bureau van de propagandclub St. Stephanus in het centrum van Nijmegen.⁸² Dit maakte duidelijk dat politiek en de verkiezingen een belangrijke rol speelden in het publieke leven en het dagelijks leven van de Nijmeegse bevolking. Politiek kreeg een steeds meer zichtbare rol in het Nijmeegse straatbeeld.

Een dag na de verkiezingen werd de uitslag in beide kranten geplaatst en bleek dat er een stuk minder stemgerechtigden thuis waren gebleven dan bij de vorige gemeenteraadsverkiezingen. Hieruit concludeerde de RKSP dat de nieuwe vorm van campagnevoeren effectief was geweest. Bovendien mochten vrouwen voor het eerst hun stem uitbrengen, waardoor het aantal kiezers uitgebreid was. Doordat er wel veel stemmen ongeldig ingevuld waren, bleek dat er toch nog ‘menigeen te leren’ was.⁸³ Door de uitbreiding van het aantal stemmen werd het aantal zetels in de gemeenteraad van Nijmegen ook uitgebreid, van 31 naar 33 zetels. Hiervan behaalde de RKSP er 19 en de SDAP 8. Doordat de RKSP zetelwinst behaalde en de SDAP zetelbehoud toonde, was dit een relatief verlies voor de SDAP en voor de RKSP zeer gunstig.⁸⁴ In *De Gelderlander* werd zelfs gesteld dat de RKSP in Nijmegen

⁸¹ Ibidem, 5.

⁸² Ibidem, 5.

⁸³ ‘De Gemeenteraadsverkiezing’, *PGNC* (25 mei 1923) 1.

⁸⁴ ‘De Gemeenteraadsverkiezing’, *PGNC* (25 mei 1923) 1; ‘Uitslag Gemeenteraadsverkiezing’, *De Gelderlander* (25 mei 1923) 5.

eerder, vanwege het relatief lage aantal zetels in de raad, door de rest van rooms Nederland werd aangekeken:

“Heel katholiek Nederland keek er ons op aan: hoe is ’t mogelijk dat in Nijmegen, een katholiek geheeten stad, haar katholieke meerderheid slechts even over het nippertje brengen kan. Dit werd gezien als een zacht verwijt.”⁸⁵

Deze nieuwe uitslag werd door de leden van de RKSP echter goed opgenomen en als reactie werden er verschillende zegetochten door de stad gelopen, waarbij leden roomse liederen zongen. Ook vanuit de SDAP werden er tochten gelopen, voornamelijk door de arbeiderswijken. Toch bleven de propagandisten van de RKSP kritisch, aangezien ze minder stemmen hadden ontvangen dan bij de eerdere Tweede Kamerverkiezingen en dit bij de SDAP niet het geval was:

“Daarmee is eerlijk erkend, wat de SDAP heeft bereikt en wat ons is ontgaan. Indien wij alles eruit hadden gehaald wat in het Nijmeegse kiezerskorps zit, de propagandisten evenveel medewerking hadden gevonden in alle kringen van roomsch Nijmegen, alle 16500 waren opgetrommeld, wij hadden er meer bereikt.”⁸⁶

De propagandisten troffen echter geen blaam, aangezien zij “hadden gevochten als leeuwen”.⁸⁷ *De Gelderlander* keek kritisch naar de toekomst van de RKSP in de gemeenteraad. Het aantal stemmen voor de SDAP baarde hen zorgen en er werd gesteld dat de vooruitgang van de sociaaldemocraten liet zien dat er een achteruitgang was van de katholieken. Er moest weer een stijging van de roomse krachten komen, wat volgens de krant alleen bereikt kon worden door middel van campagnevoeren gedurende het gehele jaar, in plaats van alleen een aantal weken voor de gemeenteraadsverkiezingen.⁸⁸ In aanloop naar de volgende verkiezingen in Nijmegen moesten de propagandisten dan ook eerder beginnen met campagnevoeren, om de achterban te blijvend te activeren:

⁸⁵ ‘Uitslag Gemeenteraadsverkiezing’, *De Gelderlander* (25 mei 1923) 5.

⁸⁶ *Ibidem*, 5.

⁸⁷ *Ibidem*, 5.

⁸⁸ *Ibidem*, 5.

“De roode vloed overstroomt onze uiterwaarden, klimt op tegen onze dijken. Waakt Roomsch Nijmegen, en werkt, want lauwheid en traagheid en verzuim is niet te verantwoorden voor Hem, die in de handen is van dit geslacht, de zorg heeft gelegd voor wat wij toch niet uit gewoonte de Schat des Geloofs noemen.”⁸⁹

De manier van campagnevoeren van de propagandisten van de RKSP in 1923 was ten opzichte van 1919 duidelijk veranderd. Waar de nadruk in 1919 voornamelijk lag op clubbijekomsten en zich afspeelde in de privésfeer, verschoof de propaganda rondom de verkiezingen van 1923 meer richting de publieke sfeer. De RKSP maakte vaker gebruik van huisbezoeken en schriftelijke propaganda en tijdens de dag zelf probeerde de partij om een groot publiek te trekken door middel van propagandawagens en een haal-en-breng-service voor ouderen. Ondanks de groei van de RKSP met twee zetels meer in de gemeenteraad, bleven het partijbestuur en de propagandisten kritisch, omdat zij minder stemmen hadden behaald dan bij de eerdere Tweede Kamerverkiezingen. Bovendien keken zij kritisch naar hun eigen campagne en vergeleken deze constant met die van de SDAP, die hun zetels behielden en een zeer uitgebreide campagne voerden. Hierdoor stelde het partijbestuur van de RKSP dat er nog veel te verbeteren viel en te leren was van de SDAP.

Verkiezingscampagne 1927

Op 24 mei 1927 zouden de volgende gemeenteraadsverkiezingen in Nijmegen plaatsvinden. Net als bij de afgelopen verkiezingen, vonden eerder in het jaar, in maart, nog de Provinciale Statenverkiezingen plaats. In aanloop hiernaartoe werden er door de RKSP in *De Gelderlander* propagandateksten geplaatst. Wat opviel aan deze teksten is dat de historie van de RKSP benadrukt werd, terwijl de partij officieel pas een jaar voor plaatsing, op 3 juni 1926, opgericht was: “De R.K. Staatspartij is een oude partij, en haar ledental bestaat uit honderden duizenden. Menschen van elke richting en elke stand.”⁹⁰ Hier kwam weer het idee terug dat de RKSP een gevestigde partij was, in tegenstelling tot de relatief nieuwe SDAP. Ook al was de RKSP officieel pas later opgericht, zij ontleende haar autoriteit aan de langer bestaande R.K. Staatspartij en de traditionele katholieke identiteit van Nijmegen. De propagandisten van de RKSP wilden duidelijk de autoriteit van de partij benadrukken.

⁸⁹ Ibidem, 5.

⁹⁰ ‘Het conflict in de R.K. Kiesvereniging en de R.K. Volkspartij’, *De Gelderlander* (16 maart 1927) 5.

Aan de uitslagen van de Provinciale Statenverkiezingen in Gelderland van 1927 werd in de Nijmeegse kranten opvallend genoeg minder aandacht besteed dan bij de vorige verkiezingen. De nadruk lag weer veel meer op de aankomende gemeenteraadsverkiezingen. Anders dan voorafgaande jaren, werd in de propaganda de lijst van de RKSP meer benadrukt, lijst nummer 7. Bovendien werd er voor het eerst een propagandaposter voor deze lijst in *De Gelderlander* gepubliceerd. Het ging hierbij om een sobere poster, met het nummer 7 groot in beeld en als bijschrift: “Heel Nijmegen moet Dinsdag weten dat de R.K. Staatspartij heeft lijst no. Zeven!”⁹¹ Ook dit liet zien dat politiek een steeds meer zichtbare plaats kreeg in de Nijmeegse samenleving en kranten.

Ondanks dat er na de vorige gemeenteraadsverkiezingen werd geconcludeerd dat er eerder begonnen moest worden met het maken van propaganda, was hiervan weinig in de Nijmeegse kranten te zien. Pas een paar dagen voor aanvang van de verkiezingen, verschenen er artikelen in de kranten over het werk van de katholieke propagandisten. In tegenstelling tot afgelopen verkiezingen, werd er bij deze verkiezingen gebruikgemaakt van rijwieltochten als propagandamiddel. Op 21 mei 1927 verscheen er in *De Gelderlander* een publicatie over de werkzaamheden van propagandaclub St. Stephanus, waarin gesteld werd dat er voor deze datum al twee rijwieltochten waren gereden om de katholieke waarden uit te dragen en vooral een jongere groep aan te trekken. “Katholiek Nijmegen, vooral gij jongeren uit allen rang en stand, neemt Maandagavond dan deel aan deze snelle demonstratie!”⁹² De propagandisten van de RKSP namen hiermee een voorbeeld aan de SDAP, die de afgelopen verkiezingen al dit soort tochten organiseerden.⁹³

Later in het artikel werd de ijver van de propagandisten geroemd: “Donderend is de ijver der propagandisten gearsten uit den krater van den roomschen hart: de lava ziet neer over den hellingen van onze tegenstanders waar die hun onkruid hadden geteeld.”⁹⁴ Bovendien werd er een oproep geplaatst voor een propaganda-optreden van de propagandisten die drie dagen later in de Vereniging, de grote theaterzaal in Nijmegen, plaats zou vinden. Het ging hierbij om “massale demonstraties van den roomsche eenheid.”⁹⁵ Van deze bijeenkomst verscheen een dag later een uitgebreid verslag in zowel *De Gelderlander* als de *PGNC*. De berichtgeving van

⁹¹ ‘De a.s. Gemeenteraadsverkiezingen’, *De Gelderlander* (21 mei 1927) 2.

⁹² ‘De a.s. Gemeenteraadsverkiezingen’, *De Gelderlander* (21 mei 1927) 2.

⁹³ *Ibidem*, 2.

⁹⁴ *Ibidem*, 2.

⁹⁵ ‘Avond in de Vereniging’, *PGNC* (24 mei 1927) 1; ‘Drukke in de Vereniging’, *De Gelderlander* (24 mei 1927) 2.

beide kranten verschilde weinig van elkaar. Bij beide lag de nadruk voornamelijk op de inhoud van de avond zelf, maar werd er ook benadrukt hoe hoog de opkomst was, dat de zaal helemaal vol zat en dat dit een getuigenis was van de wil van de kiezers om datgeen wat de partij al bereikt had te handhaven en waar nodig uit te breiden.⁹⁶

Interessant was dat er tijdens deze avond voor het eerst namens de RKSP een vrouwelijke spreker was, mevrouw A.M.A. Velthuijsen, afkomstig uit Nijmegen. De onderwerpen die zij in haar speech behandelde, waren sterk gegenderd. Het ging voornamelijk over de roeping van de vrouw, die in het huisgezin lag, en het samen strijden met de man. Zij stelde dat de belangen die het gezin raakten, vaak niet in de gemeenteraad ter sprake kwam. Hierdoor was het nodig dat er een vrouw zou toetreden tot de raad, waardoor er beter gehandeld kon worden op sociaal gebied, rondom het huiselijk leven, kinderverzorging, armenvestiging en steun.⁹⁷ Met het betrekken van vrouwen bij openbare bijeenkomsten was de RKSP vrij laat, de SDAP had hier al eerder gebruik van gemaakt.⁹⁸

Verder lag de nadruk deze avond voornamelijk op de verschillen tussen de RKSP en de SDAP, waarbij laatstgenoemde het te verduren kreeg. Verschillende sprekers beargumenteerden dat de SDAP maar één klasse vertegenwoordigde en zich richtte op het standpunt van deze ‘klassestrijd’. Hierdoor was de beoefening der rechtvaardigheid tegenover iedereen en de behartiging van het algemeen belang, volgens de RKSP, door de SDAP vanzelf uitgesloten.⁹⁹ Door de RKSP af te zetten tegen de SDAP en nu ook een vrouwelijke spreker uit te nodigen, werd gesteld dat de RKSP veel breder en inclusiever was en zich voor een veel groter publiek kon inzetten.

Ook in een eerdere publicatie van de dag voor de bijeenkomst, legde de *PGNC* de nadruk op de verschillen tussen de RKSP en de SDAP. Hierbij werd gesteld dat de SDAP met “zijn van vorige verkiezingscampagnes bekende vindingrijkheid, weer iets nieuws had bedacht tot het maken van propaganda.”¹⁰⁰ De partij had een meeting georganiseerd, met zang, muziek, dans en vuurwerk tot besluit. Er kwamen veel mensen op af, wel 1500 betalende mensen en een publiek van 5000 normale toeschouwers. Ook door de socialisten werd een vergelijking

⁹⁶ ‘Avond in de Vereeniging’, *PGNC* (24 mei 1927) 1; ‘Drukke in de Vereeniging’, *De Gelderlander* (24 mei 1927) 2.

⁹⁷ ‘Drukke in de Vereeniging’, *De Gelderlander* (24 mei 1927) 2.

⁹⁸ Peter Maas, *Sociaal-Democratische gemeentepolitiek in katholiek Nijmegen 1894-1927* (Nijmegen 1974) 95.

⁹⁹ ‘Drukke in de Vereeniging’, *De Gelderlander* (24 mei 1927) 2.

¹⁰⁰ ‘Meeting van de S.D.A.P.’, *PGNC* (23 mei 1927) 2.

gemaakt met de katholieken. “Zorgen voornamelijk dat men niets zal laten afsnoepen van de RK. Staatspartij, noch de RK. Volkspartij.”¹⁰¹ De SDAP zag de RKSP dus ook als een partij om rekening mee te houden. Wat opvalt is dat de *PGNC* geen waardeoordeel aan deze meeting hangt, er wordt alleen gesteld dat de meeting een positieve sfeer had en dat er veel mensen op af kwamen.

Op 24 mei vonden vervolgens de gemeenteraadsverkiezingen zelf plaats. Een dag na deze verkiezingen verscheen er in beide Nijmeegse kranten een verslag van de dag en werd de uitslag gepubliceerd en geanalyseerd. De positie van de RKSP werd behouden, zij had door zetelbehoud nog steeds negentien zetels in de gemeenteraad. De SDAP had ook zetelbehoud en behield acht zetels. *De Gelderlander* stelde echter dat de afgelopen jaren het aantal stemgerechtigden in Nijmegen gegroeid was, waardoor het schandelijk te noemen was dat de RKSP niet meer zetels behaald had.¹⁰² Bovendien werd er stilgestaan bij de Rooms-katholieke Volkspartij, een afsplitsing van de RKSP, die niet door kon dringen tot de kern van de RKSP en geen zetels van ze had afgenomen. Voor het eerst was er ook een vrouw in de gemeenteraad gekomen, mevrouw A.M.A. Velthuisen, die eerder in de Vereeniging had gesproken, had een zetel weten te bemachtigen.¹⁰³ De *PGNC* benoemde dat de gemeenteraadsverkiezingen enkele verrassende uitslagen had opgeleverd. Het ging hierbij voornamelijk om de overschotten qua stemmen, de verdeelde zetels en de kiesdeler. De Vrijheidsbond en de Vrijzinnige Democraten hadden een groter overschot dan de RKSP, maar zij moesten beiden een zetel aan de RKSP afstaan. Ook volgens de *PGNC* had de RKSP, ondanks zetelbehoud, wel op de rand van verlies gestaan.¹⁰⁴

De kranten besteedden niet alleen aandacht aan de uitslag van de verkiezingen, maar ook aan het verloop van de dag zelf. De *PGNC* legde de nadruk op de positieve sfeer op de stembureaus. Veel mensen, honderden, kwamen kijken tijdens het tellen van de stemmen.¹⁰⁵ In de *Gelderlander* lag de nadruk voornamelijk op het harde werk van de propagandisten van de RKSP. Ook dit jaar werd er weer gebruik gemaakt van autoservices en reden er verschillende propagandawagens rond. In de gehele stad bleek veel belangstelling en medewerking te zijn. “Iedereen was zich van het gevaar bewust,” werd in de krant benadrukt. Ondanks dat de

¹⁰¹ ‘Meeting van de S.D.A.P.’, *PGNC* (23 mei 1927) 2.

¹⁰² ‘De uitslag te Nijmegen’, *De Gelderlander* (25 mei 1927) 1.

¹⁰³ ‘De uitslag te Nijmegen’, *De Gelderlander* (25 mei 1927) 1.

¹⁰⁴ Ibidem, 1; ‘Gemeenteraadsverkiezing’, *PGNC* (25 mei 1927) 1.

¹⁰⁵ Gemeenteraadsverkiezing’, *PGNC* (25 mei 1927) 1.

bijeenkomst in de Vereeniging had gezorgd voor een goede sfeer en kennis onder de stemgerechtigden, had de SDAP ook een uitgebreide campagne gevoerd, waardoor men bij de propagandisten van de RKSP bang was dat zij stemmen zouden verliezen. Toch werd er gesteld dat er reden was voor hoop, omdat “de massa der katholieken” trouw bleef aan de partij.¹⁰⁶

In vergelijking met de gemeenteraadsverkiezingen van 1923 was er veel veranderd. De nadruk lag bij deze verkiezingscampagne nog meer op het publieke domein, bijvoorbeeld door het organiseren van fietstochten en een grote meeting in een publiek gebouw als de Vereeniging. Het afleggen van huisbezoeken en het benaderen van de stemgerechtigden in hun privésfeer kwam in de berichtgeving niet meer voor. Het organiseren van grote meetings en fietstochten hadden de propagandisten van de RKSP duidelijk overgenomen van partijen als de SDAP, die tijdens de eerdere gemeenteraadsverkiezingen in Nijmegen al gebruik maakten van deze methodes. Hiermee probeerden de propagandisten een breder publiek te bereiken en ook specifieke groepen in de samenleving, zoals vrouwen en jongeren. Dit bleek hard nodig, omdat ondanks het groeiende aantal stemgerechtigden in Nijmegen, het stemmen op de RKSP voor katholieken niet meer vanzelfsprekend leek. Er dreigde nog steeds zetelverlies voor de RKSP en dit probeerde zij op te vangen met het gebruik van die nieuwe propagandamethodes.

¹⁰⁶ ‘De uitslag te Nijmegen’, *De Gelderlander* (25 mei 1927) 1; ‘Gemeenteraadsverkiezing’, *PGNC* (25 mei 1927) 1.

Conclusie

Centraal in deze studie stond de ontwikkeling van een nieuwe manier van campagnevoeren door de RKSP tussen 1919 en 1927 in Nijmegen en hoe de verkiezingscampagnes van de SDAP hier mogelijk invloed op hadden. In de afgelopen drie hoofdstukken is onderzocht hoe er door de katholieken en sociaaldemocraten in Nijmegen campagne werd gevoerd tijdens de gemeenteraadsverkiezingen, na de invoering van het algemeen kiesrecht en het kiesstelsel van evenredige vertegenwoordiging. Hierbij is gekeken naar drie verkiezingscampagnes van de RKSP in Nijmegen, te weten in 1919, 1923 en 1927 en zijn deze vergeleken met de manier van campagnevoering van de SDAP. Er is voor dit onderzoek voornamelijk gebruik gemaakt van krantenartikelen, bronnen uit het archief van het partijbestuur van de SDAP en secundaire literatuur.

In het eerste hoofdstuk stonden de ontwikkeling van het kiesstelsel en kiesrecht, het veranderende concept ‘politieke partij’ en de ontwikkeling van (lokale) verkiezingscampagnes in Nederland tot 1927 centraal. Waar Nederland tot 1917 een districtenstelsel kende, veranderde dit in een stelsel van evenredige vertegenwoordiging. Vervolgens werd in 1918 het algemeen kiesrecht ingevoerd in Nederland en het vrouwenkiesrecht in 1919. Hierdoor werd het belangrijk om zo veel mogelijk stemmen te behalen en telde iedere stem meer dan ooit. Bovendien zorgde dit ervoor dat mensen stemden op de achterliggende ideologieën van partijen en minder op personen, doordat de keuze aan vertegenwoordigers groter werd. Ook het begrip partij was aan verandering onderhevig. Door de opkomst van politieke groeperingen in de late negentiende eeuw, werd de publieke opinie steeds belangrijker en konden stemgerechtigden zich meer en meer gaan uitspreken. Hierdoor werd het politieke bedrijf emotioneler en werd de cultuur binnen een partij steeds belangrijker. Formele processen werden sterk beïnvloed door sociale factoren. Doordat het electoraat steeds meer groeide, werd het belangrijk om grote groepen aan de partijen te gaan binden. Hierdoor werd het gebruik van verschillende types propaganda belangrijker.

In het tweede hoofdstuk lag de nadruk op de verschillende manieren van campagnevoering van de SDAP en de kijk van de RKSP, zoals weergegeven in Nijmeegse kranten, hierop. De SDAP poogde op verschillende manieren haar achterban te bereiken en behouden, maar ook om een nieuwe doelgroep aan te spreken. Waar de nadruk tot in het begin van de jaren '20, ook in Nijmegen, voornamelijk lag op het afleggen van huisbezoeken en het organiseren van openbare vergaderingen met debatten met politieke tegenstanders, verschoof dit midden jaren '20, na de invoering van het algemeen kiesrecht en het evenredige kiesstelsel,

naar schriftelijke propaganda, het organiseren van bijeenkomsten met zang, dans en vuurwerk en het organiseren van activiteiten als auto- en fietstochten. De berichtgeving in Nijmeegse kranten hierover was verdeeld positief en negatief. Het negatief beoordelen was meer het geval bij de katholieke *De Gelderlander* dan bij de *PGNC*, waarin vaak benadrukt werd dat de SDAP vooral leugens over de RKSP vertelde. De kranten waren echter onder de indruk van de hoeveelheid kiezers die de SDAP wist te bereiken, bijvoorbeeld door de georganiseerde openluchtbijeenkomsten. De impressie van de SDAP leidde tot een overname van hun propagandatechnieken door de RKSP.

Centraal in het derde en laatste hoofdstuk stond de ontwikkeling van de verkiezingscampagnes van de RKSP in Nijmegen en welke invloed de opzet van de verkiezingscampagnes van de SDAP daarop gehad hebben. Hierbij werd duidelijk dat de manier van campagnevoering van de RKSP tijdens de drie onderzochte verkiezingsperiodes, enigszins veranderde. Waar in 1919 de nadruk voornamelijk lag op het organiseren van bijeenkomsten voor de eigen achterban in de privésfeer, ging dit tijdens de campagne van 1923 over in het meer gaan afleggen van huisbezoeken en het gebruik van schriftelijke propaganda om een breder publiek te bereiken. Bovendien werd er een breng-en-haal-service ingevoerd om een groter deel van de Nijmeegse katholieke samenleving naar de stembus te krijgen, namelijk de ouderen en mindervaliden. Ook kwamen er propaganda- en luidsprekerwagens die de politieke boodschappen van de RKSP in de Nijmeegse buurten verkondigden. Deze trend zette zich voort tijdens de verkiezingscampagne van de gemeenteraadsverkiezingen van 1927, waarbij de nadruk van de propaganda van de RKSP nog meer kwam te liggen in de publieke sfeer. Er werden grotere openbare meetings georganiseerd en fietstochten. De nadruk lag bovendien meer en meer op het bereiken van specifieke groepen, zoals vrouwen en jongeren. De propagandamethoden, tochten en meetings werden duidelijk gekopieerd van de SDAP.

Concluderend kan gesteld worden dat de verkiezingscampagnes van de RKSP in Nijmegen tussen 1919 en 1927 zich duidelijk ontwikkeld hebben, mede door een wisselwerking met de SDAP. Door de invoering van het algemeen kiesrecht en het stelsel van evenredige vertegenwoordiging werd het steeds belangrijker om een brede achterban te hebben en zo veel mogelijk stemgerechtigden te bereiken. Iedere stem ging vanaf nu tellen. Hierdoor was het van belang om de verkiezingscampagne van partijen van de privésfeer meer naar de publieke sfeer te verplaatsen. De SDAP waren hier een van de eersten in. Waar zij eerst vooral huisbezoeken aflegden, gingen zij al in het begin van de jaren '20 de nadruk meer en meer leggen op het verspreiden van eenvoudige schriftelijke propaganda voor een breed publiek, het organiseren van auto-, fiets- en wandeltochten en grote publieke meetings, met zang, dans en vuurwerk.

Hierdoor konden zij een steeds grotere achterban bereiken. De RKSP in Nijmegen heeft hier duidelijk een voorbeeld aan genomen. Waar zij de nadruk eerst vooral op het privédoorniein legden, gingen zij steeds meer propaganda maken in de publieke sfeer en breidden zij hun verkiezingscampagnes in de loop van de jaren '20 uit naar een steeds groter publiek met diverse manieren van campagnevoeren. Net als de SDAP gingen zij bovendien propaganda maken gericht op specifieke doelgroepen, zoals vrouwen en jongeren, om zo veel mogelijk stemmen, die in het nieuwe stemstelsel zo hard nodig waren, te verkrijgen. Mede hierdoor konden zij hun zetelaantal in 1919 en 1923 uitbreiden en in 1927 behouden. Geconcludeerd kan worden dat de RKSP een nieuwe manier van campagnevoeren ontwikkelde tussen 1919 en 1927, omdat door de invoering van het nieuwe kiesstelsel iedere stem ging tellen en de zekerheden van het districtenstelsel voor de katholieken verdwenen. Het werd belangrijker om een groot publiek te trekken en de RKSP nam een voorbeeld aan de SDAP door hun campagne steeds meer uit te breiden naar een breder publiek.

Zoals eerder beschreven in de inleiding hebben verschillende historici de dominante verzuilde kijk op de geschiedenis van verkiezingscampagnes in het interbellum genuanceerd. Met deze studie is gepoogd een bijdrage te leveren aan een verdere nuancering van dit beeld en is er geprobeerd om aan te tonen dat er een wisselwerking bestond tussen verschillende politieke partijen in Nijmegen en dat de achterban van partijen daar een belangrijke rol bij speelden. Er zijn echter nog voldoende uitdagingen te vinden op het gebied van onderzoek naar verkiezingscampagnes en -stijlen en electorale cultuur. In deze studie heeft de nadruk ten slotte slechts gelegen op één stad en zijn er binnen deze stad maar twee partijen onderzocht. Om een volledig beeld te krijgen van lokale verkiezingscampagnes en de wisselwerking tussen verschillende politieke partijen in deze campagnes, is ook onderzoek naar de campagnes van grote partijen in andere steden en dorpen in Nederland belangrijk. Deze studie heeft zich bovendien vooral gefocust op de periode tussen 1919 en 1927. Verder onderzoek naar lokale verkiezingscampagnes in andere periodes, zoals de jaren '30, is dan ook gewenst. Bij verder onderzoek is het zeker van belang om aandacht te hebben voor de lokale aspecten van een verkiezingscampagne. Iedere stem telt!

Bronnenlijst

Primaire bronnen

Circulaire, Aan de besturen van de Federaties en Afdeelingen der partij, Maart 1918, IISG, SDAP, inv. nr. 2184.

Circulaire, Tweede-Kamerverkiezingen juli 1918, 1918, IISG, SDAP, inv. nr. 2184.

Propagandaplan, Propagandaplan No. 2. Partijgewest "Gelderland" S.D.A.P., 22 mei 1918, IISG, SDAP, inv. nr. 2184.

Propagandaplan, Gewestelijke federatie Zuid-Holland, 1929, IISG, SDAP, inv. nr. 2218.

Kranten

'St. Stephanus', *De Gelderlander* (15 mei 1919) 5.

'Stemt Katholiek', *De Gelderlander* (20 mei 1919) 1.

'De R.K. Propagandisten van St. Stephanus', *De Gelderlander* (24 mei 1919) 6.

Verkiezingsuitslag', *De Gelderlander* (24 mei 1919) 1.

'De Geldersche propagandistendag', *De Gelderlander* (11 augustus 1919) 2.

Stemming Prov. Staten', *De Gelderlander* (11 april 1923) 6.

'Stemmen uit beginsel', *De Gelderlander* (19 mei 1923) 1.

'De Verkiezingsdag', *De Gelderlander* (24 mei 1923) 5.

'Uitslag Gemeenteraadsverkiezing', *De Gelderlander* (25 mei 1923) 5.

'Het conflict in de R.K. Kiesvereniging en de R.K. Volkspartij', *De Gelderlander* (16 maart 1927) 5.

'De a.s. Gemeenteraadsverkiezingen', *De Gelderlander* (21 mei 1927) 2.

'Verkiezingsactie in Nijmegen', *De Gelderlander* (23 mei 1927) 2.

'De blaren', *De Gelderlander* (23 mei 1927) 1.

'Drukke in de Vereeniging', *De Gelderlander* (24 mei 1927) 2.

'De uitslag te Nijmegen', *De Gelderlander* (25 mei 1927) 1.

'Kandidaatstelling Gemeenteraad' *PGNC* (8 april 1919) 2.

Uitslag Provinciale Statenverkiezingen', *PGNC* (16 april 1919) 1.

'De R.K. Universiteit, *PGNC* (19 februari 1923) 2.

'Gemeenteraadsverkiezing', *PGNC* (24 mei 1923) 1.

'De Gemeenteraadsverkiezing', *PGNC* (25 mei 1923) 1

Avond in de Vereeniging', *PGNC* (24 mei 1927) 1

'Meeting van de S.D.A.P.', *PGNC* (23 mei 1927) 2.

‘Gemeenteraadsverkiezing’, *PGNC* (25 mei 1927) 1.

Secundaire bronnen

Aalberse, P.J.M., *Dr. Nolens* (Utrecht 1927).

Brabers, J. (red.), *Nijmegen: Geschiedenis van de oudste stad van Nederland* (Wormer 2005).

Broersma, Marcel, ‘Nooit meer bladeren?: Digitale krantenarchieven als bron’, *Tijdschrift voor Mediageschiedenis* 14:2 (2012) 29-55.

Dam, Peter van, *Staat van verzuiling. Over een Nederlandse mythe* (Amsterdam 2011).

Duffhues, Ton, *Generaties en patronen. De katholieke beweging te Arnhem in de 19de en 20ste eeuw* (Baarn 1991).

Gribling, Dr. J.P., *Willem Hubert Nolens (1860-1931): Uit het leven van een Priester-Staatsman* (Assen 1978).

Jong, Ron de, *Electoral culture en politieke oriëntatie: verkiezingen in Gelderland 1888-1940* (Hilversum 2005).

Jong, Ron de, ‘Verkiezingen in Nederland 1888-1917. Een strijd om de kiezer of rituele volkstellingen?’, *De Negentiende Eeuw* 29:2 (2005) 115-133.

Jong, Ron de, Henk van der Kolk & Gerrit Voerman, *Verkiezingen op de kaart 1848-2010. Tweede Kamerverkiezingen vanuit geografisch perspectief* (Utrecht 2011).

Kaal, Harm, ‘Politics of place: political representation and the culture of electioneering in the Netherlands, c.1848–1980s’, *European Review of History: Revue européenne d'histoire* 23:3 (2016) 486-507.

Koole, Ruud, *Politieke partijen in Nederland. Ontstaan en ontwikkeling van partijen en partijstelsel* (Utrecht 1995).

Kramer, Flip, ‘De ‘rituele census’ van 1925. Verkiezingen in verzuild Nederland’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 119:2 (2006) 218-229.

Lijphart, Arend, *Verzuiling, pacificatie en kentering in de Nederlandse politiek* (Amsterdam 1968).

Loots, Jasper, ‘Een sprong in het duister’ in: *Een sprong in het duister. De overgang van het absolute meerderheidsstelsel naar het stelsel van evenredige vertegenwoordiging in 1918* (Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties, Nijmegen/Den Haag 2005).

Maas, Peter, ‘De opkomst van de Sociaal-democratie te Nijmegen’ *Spiegel Historiae* 15:3 (1980) 130-136.

Maas, Peter, *Sociaal-Democratische gemeentepolitiek in katholiek Nijmegen 1894-1927* (Nijmegen 1974).

Raedts, Peter, 'Geen essentieel bestanddeel der Nederlandsche nationaliteit. Van katholieken in Nederland tot Nederlandse katholieken', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 120:4 (2007), 534-547.

Rogier, L.J., *Katholieke herleving. Geschiedenis van katholiek Nederlands sinds 1853* (Den Haag 1953).

Rooy, Piet de, *Republiek van rivaliteiten. Nederland sinds 1813* (Amsterdam 2005).

Rulof, Bernard, 'Hoe het Plan van de Arbeid verkopen? Reclame en 'massapsychologische actie' van de SDAP', *Tijdschrift voor Sociale en Economische Geschiedenis* 2:1 (2005) 84-104.

Stassen, M.J.L.A., *Charles Ruys de Beerenbrouck: edelman-staatsman, 1873-1936: een leven lang een vaste waarde* (Maastricht 2005).

Velde, Henk te, en Maartje Janse (red.), *Organizing Democracy: Reflections on the Rise of Political Organizations in the Nineteenth Century* (Aarhus 2017).

Velde, Henk te, 'De spiegel van de negentiende eeuw. Partij, representatie en geschiedenis' in: Gerrit Voerman (red.) *Jaarboek 2000 Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen* (Groningen 2001) 19-40.

Velde, Henk te, 'Politieke cultuur en politieke geschiedenis', *Groniek, Historische Tijdschrift* 137 (1997).

Velde, Henk te, 'Politieke cultuur, verenigingen en sociabiliteit' *De Negentiende Eeuw* 28:3 (2004) 193-205.

Veldhuizen, Adriaan van, *De partij: over het politieke leven in de vroege SDAP* (Leiden 2015).

Voerman, Gerrit, 'De stand van de geschiedschrijving van de Nederlandse politieke partijen', *BMGN - Low Countries Historical Review* 120:2 (2005) 226-269.

Vossen, Koen, *Vrij vissen in het Vondelpark. Kleine politieke partijen in Nederland 1918-1940* (Amsterdam 2003).

Geraadpleegde websites

Documentatiecentrum Nederlandse Politieke Partijen, <http://dnpp.ub.rug.nl/dnpp/>.

Huis van de Nijmeegse Geschiedenis, <https://www.huisvandenijmeegsegeschiedenis.nl/>.

Kiesraad, <http://www.verkiezingsuitslagen.nl>.

Parlement, <http://www.parlement.com>.

ProDemos, <https://100jaarkiesrecht.nl/>.